استوانه نور

نگاهی به مسجد قبا، نخستین بنیان تقوا

محمد سهیل بهرام‌نسب

بسم الله الرحمن الرحیم

استوانه نور: نگاهی به مسجد قبا، نخستین بنیان تقوا

نویسنده:

محمدسهیل بهرام نسب

ناشر چاپی:

مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

استوانه نور: نگاهی به مسجد قبا، نخستین بنیان تقوا

مشخصات کتاب

سرشناسه : بهرام نسب، محمدسهیل

عنوان و نام پدیدآور : استوانه نور: نگاهی به مسجد قبا، نخستین بنیان تقوا/محمدسهیل بهرام نسب ؛ تهیه کننده مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما.

مشخصات نشر : قم: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳.

مشخصات ظاهری : ۵، [۱۰۲] ص.

فروست : مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما؛ ۸۸۲.

شابک : ۷۰۰۰ ریال ۹۶۴-۸۶۰۶-۷۳-۰:

یادداشت : کتابنامه: ص [۹۹] - ۱۰۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.

عنوان دیگر : نگاهی به مسجد قبا، نخستین بنیان تقوا.

موضوع : مسجد قبا، مدینه.

موضوع : مسجدها -- عربستان سعودی -- مدینه

شناسه افزوده : صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران. مرکز پژوهش های اسلامی. استان قم.

رده بندی کنگره : BP۲۶۱/ب۸۷الف۵

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۷۵

شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۴۲۳۵۱

ص:۱

اشاره

دیباچه

دیباچه

مسـجد، قطعه ای از زمین است که شـیفتگانِ بنـدگی معبود را برای راز و نیاز و مناجات با خالق هستی در خود جای می دهـد. مسـجد، جایگاه گرد هم آمـدن بنـدگان صالـح خدا و تجلی گاه وحدت مؤمنان راستین است. مسـجد، مدرسه اخلاق و آداب دینی و مکـان آموختن معـارف اسـلامی و راه و رسم درست زنـدگی فردی و اجتمـاعی است. مسـجد، مهم ترین و فعال ترین مرکز تبلیغ دینی است که ندای دعوت حیات بخش اسلام را به گوش و جان همگان می رساند و آنان را به راه سعادت فرا می خواند.

مسـجد قبا، نخستین مسـجدی بود که به دست مبارک پیامبر گرامی اسـلام صـلی الله علیه و آله و یاران آن حضرت بنا گردید؛ مسـجدی که بر پایه اخلاص و تقوا شـکل گرفت و نمازگزاران آن، دوست دار پاکی جسم و جان بودند. این مسـجد بزرگ و پرفضـیلت می تواند به عنوان الگویی شایسـته برای بنیان گذاران و نمازگزاران مسجدها نقش مهمی داشته باشد. در این راستا، وظیفه رسانه ملی آن است که با معرفی و بیان فضـیلت این مسـجد مقدس، نقش خود را در گسترش فرهنگ اسلامی به خوبی ایفا کند.

نوشتار حاضر پژوهشی است درباره مسجد قبا که با هدف کاربست در برنامه های صدا و سیما فراهم گردیده است. با سپاس از پژوهشگر ارجمند، جناب آقای محمدسهیل بهرام نسب که در فراهم آمدن این اثر، ما را یاری داده است، آن را توشه راه برنامه سازان گران قدر صدا و سیما می سازیم.

انّه ولیّ التوفیق

اداره کل پژوهش

مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

پیش گفتار

پیش گفتار

در دین مبین اسلام، مسجد قداستی ویژه دارد و چنان که در روایت ها آمده است، ثواب اقامه نماز در آن، با مکان های دیگر قابل مقایسه نیست. در این میان، برخی از مسجدها به دلیل ارتباطی که با معصومین (ع) داشته اند، قداستی صدچندان یافته اند. این قداست، به دلیل نقش آن بزرگواران در بنای آنمسجدها یا حضور ایشان و اقامه نماز در آنها بوده است. مسجد قبا، یکی از این مسجدها، بلکه از مشهورترین آنهاست که در سال اول هجری قمری بنا شده است. آن گاه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در لیله المبیت به دلیل فشار تحمیلی کافران قریش، شبانه، از مکه بیرون رفت و پس از چند روز در نزدیکی شهر مدینه در روستای «قبا» توقف کرد، این مسجد را به پیشنهاد عمار بن یاسر بنیان نهاد. مسجد قبا، نخستین مسجدی است که در اسلام به دست مبارک شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بنا شد.

مسجد قبا به سبب وجود چاه قبا که در نزدیکی این مسجد قرار داشت، به این نام مشهور شد. فضیلت والای این مسجد در قرآن کریم و روایت های معصومین (ع)مشهود است. خداوند متعال در قرآن کریم، این مسجد را ستوده و آن را «مسجد تقوا» نامیده است. به همین دلیل، در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این مسجد در میان صحابه به «مسجد تقوا» شهرت یافته بود. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است:

هرکس به مسجد من ــ قبا ــ برود و در آن دو رکعت نماز بخواند، با ثواب یک عمره برمی گردد.(۱)

۱- شیخ محمد بن الحسن حر عاملی، وسائل الشیعه، تحقیق: عبدالرحیم الربانی، داراحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ ششم، ۱۴۱۲ ه . ق، ج ۲، ص ۵۴۸.

در این پژوهش، نگارنـده کوشـیده است بـا پژوهشـی در منـابع معتبر تـاریخی، مسـجد قبـا را به عنوان یکی از تـاریخی ترین و مقـدس تریـن مسـجدهای دوره اسـلامی معرفی و شـناسایی کنـد. ایـن پژوهش، در ده فصـل فراهم آمـده است. در فصـل اول، هجرت پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله از مکه و توقف ایشـان در روسـتای قبـا بررسـی و در فصل دوم، روسـتای قبا به اجمال معرفی شـده است. در فصـل سوم، مـاجرای اسـتقبال ساکنان قبا از پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله و در فصل چهارم چگونگی ساخت مسجد قبا و سازندگان آن اشاره شده است. فصل پنجم نیز به بیان فضیلت مسجد قبا از جمله فضیلت آن در کلام وحی و عصـمت اختصاص یافته است. در فصل شـشم، به سیر تاریخی بنای این مسجد اشاره شده است. در فصل هفتم، بحثی درباره مسـجد ضـرار و در فصل هشـتم نیز آسـیب شناسـی، عبرت ها و پیام های ساخت مسـجد قبا و ویرانی مسـجد ضرار مطرح شده است. فصـل نهم، گزیـده ادب فارسـی را در قالب متون ادبی و اشـعار به خود اختصاص داده است. فصل پایانی نیز به بخش با برنامه سازان اختصاص یافته است.

هر چنـد این موضوع، در خور پژوهش هـایی گسترده است، ولی نگارنـده امیـدوار است این اثر تـا حـدودی مخاطبان را با این مسجد مقدّس آشنا کرده باشد. امید آنکه این پژوهش ناچیز، مورد رضایت خداوند متعال باشد.

فصل اول: قبا در گذرگاه هجرت

اشاره

فصل اول: قبا در گذرگاه هجرت

هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از مهم ترین رخدادهای تاریخ اسلام است. در این هجرت، پیامبر با شماری از مسلمانان ــ که بعدها «مهاجران» نام گرفتند ــ از مکّه به مدینه هجرت کرد. از آنجا که مسجد مقدس قبا در مسیر هجرت آن حضرت بنا شده، شایسته است به شکلی گذرا درباره هجرت سخن بگوییم.

۱. هجرت در کلام وحی

۱. هجرت در کلام وحی

قرآن کریم، در چند آیه به مسئله هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اشاره کرده است. از این آیه ها چنین بر می آید که هجرت پیامبر از یک سو، به فرمان خداوند بزرگ صورت گرفته است، به گونه ای که لطف پروردگار شامل حال پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مهاجران شده است و از سوی دیگر، این آیه ها، بر پلیدی باطنی، و کینه توزی مشرکان قریش و ضعف و سستیِ تدبیرهایشان دلالت می کنند. سه آیه زیر بیانگر همین مطالب است:

الف) و بگو: پروردگارا، مرا با صداقت وارد کن و با صداقت خارج ساز و از سوی خود، حجّتی یاری کننده برایم قرار ده. (اسراء: ۸۰)

زبیر بن بکّار به نقل از زیدن بن أسلم در تفسیر این آیه چنین می گوید: «خداوند متعال، مدخل صدق را مدینه و مخرج صدق را مکه قرار داده است و منظور از سلطاناً نصیراً انصار می باشد.»(۱) به باور بیشتر مفسّران و محّدثان از جمله ابوالفضل

۱- محمد بن یوسف شامی، سُبُل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، تحقیق: عادل احمد عبدالموجود، علی محمد معوّض، لبنان، بیروت، دارالکتب العلمیّه، ۱۴۱۴ ه . ق، ۱۹۹۳ م، چ ۱، ج ۳، ص ۲۳۸.

تفلیسی در وجوه قرآن، «مدخل صدق» یکی از نام های مدینه است.(۱)

ب) اگر او را یاری نکنید، خداوند او را یاری کرد، آن هنگام که کافران او را (از مکّه) بیرون کردند، در حالی که دومین نفر بود (یک نفر بیشتر همراه نداشت، در آن هنگام که آن دو در غار بودند و او به همراه خود می گفت: غم مخور، خدا با ماست. در این هنگام، خداوند، سکینه (و آرامشِ) خود را بر او فرستاد و با لشکرهایی که نمی دیدید، او را تقویت کرد و گفتار (و هدف) کافران را پایین قرار داد (و آنها را با شکست روبه رو کرد) و سخن خدا (و آیین او)، بالاتر (و پیروز) است و خداوند عزیز و حکیم است. (توبه: ۴)

ج) (به خاطر بیاور) هنگامی را که کافران نقشه می کشیدند که تو را به زندان بیفکنند یا به قتل برسانند و یا (از مکّه) خارج سازند. آنها چاره می اندیشیدند (و نقشه می کشیدند) و خدا هم تدبیر می کرد و خداوند بهترین چاره جویان و تدبیر کنندگان است. (انفال: ۳۰)

این آیه شریفه به جریان نقشه کشیدن کافران مکه برای زندانی کردن یا کشتن یا بیرون کردن پیامبر از مکه، اشاره دارد.

۲. وصیّ در بستر نبیّ

۲. وصیّ در بستر نبیّ

پس از آنکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با دریافت وحی، از نقشه شوم مشرکان آگاه شد، به حضرت علی (ع) فرمود: علی جان! امشب در بستر من بخواب و آن بُرد سبز رنگی را که من به هنگام خوابیدن به روی خود می انداختم به روی خود بینداز.(۲)

حضرت علی (ع) فرمود: آیا با خوابیدن من در این بستر، شما سالم می مانید؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: بلی. علی (ع) از روی شادمانی تبسّم کرد و سر به سجده گذاشت و گفت: «شکراً لِلّه». آن گاه به جای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خوابید و بُرد سبز رنگ

۱- ابوالفضل حبیش بن ابراهیم تفلیسی، وجوه قرآن، به کوشش: مهدی محقق، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چ ۳، ۱۳۷۸، ص ۲۶۸.

۲- جعفر سبحانی، فروغ ابدیّت، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷، چ ۱۴، ج ۱، ص ۴۲۱.

را به روی خود انداخت.(۱)

خوابیدن حضرت علی (ع) در بستر نبی صلی الله علیه و آله، نمونه برجسته ای از عشق آن بزرگ مرد تاریخ، نسبت به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. این جانبازی و فداکاری به قدری ارزش داشت که خداوند بزرگ در قرآن کریم، آن را جانبازی در راه به دست آوردن رضایت الهی نامید و این آیه را در شأن امیرمؤمنان علی (ع) نازل کرد:(۲)

«وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یَشْری نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللّهِ وَاللّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبادِ؛ (بقره: ۲۰۷)

بعضی از مردم جان خود را به خاطر خشنودی خدا می فروشند و خداوند نسبت به بندگان مهربان است.»

خوابیدن علی (ع) در بستر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و فداکاری ایشان نسبت به آن حضرت، یک فضیلت منحصر به فرد است که اعتراف به آن را نه تنها در کتاب های شیعه، که در کتاب های اهل سنت نیز می توان دید.(۳)

فخر رازی در تفسیر کبیر خود ذیل این آیه می گوید: «این آیه درباره علی بن ابی طالب (ع) نازل شده است که در شب خروج رسول خدا صلی الله علیه و آله از مکّه به غار ثور در بستر آن جناب خوابید. روایت کرده اند هنگامی که علی در بستر پیامبر خوابید، جبرئیل بالای سر حضرت ایستاده بود و میکائیل زیر پاهایش. جبرئیل ندا می کرد: «بَخٍّ بَخٍّ مَن مِثْلُك یابنَ ابی طالب یُباهی اللّه ُ بِکَ الملائکةَ؛ آفرین آفرین، چه کسی مثل توست، ای علی بن ابی طالب، خداوند به تو نزد فرشتگان مباهات می کند.» این آیه در این

۱- سیدجعفر مرتضی عاملی، الصحیح من سیره النبی الاعظم صلی الله علیه و آله، لبنان، بیروت، دارالهادی، ۱۹۹۵ م ۱۴۱۵ ه . ق، چ ۱۴، ج ۴، ص ۹.
۲- فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۴۲۵.
۳- سید محمدباقر موسوی همدانی، علی (ع) در کتب اهل سنت، تهران، انتشارات واژه آرا، ۱۳۸۰، چ ۱، ص ۴۸۹. برخی منابع اهل سنت در این زمینه عبارتند از: کنوز الحقایق، ص ۳۱؛ خصائص نسایی؛ مستدرک الصحیحین؛ مسند احمد بن حنبل؛ ریاض النضره؛ ذخائرالعُقْبی؛ کنزالعمّال؛ مجمع هیثمی.» نک: علی (ع) در کتب اهل سنت، ص ۴۸۹.

زمان نازل شد».(۱)

۳. خروج پیامبراکرم صلی الله علیه و آله از مکه

۳. خروج پیامبراکرم صلی الله علیه و آله از مکه

مأموران قریش، خانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را محاصره کردند و منتظر زمان حمله بودند. پیامبر هنگام خروج از خانه، این آیه را تلاوت می کرد:

وَ جَعَلْنا مِنْ بَیْنِ أَیْدیهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَیْناهُمْ فَهُمْ لا یُبْصِرُونَ. (یس: ۹)

و در پیش روی آنان سدّی قرار دادیم و در پشت سرشان سدّی و چشمانشان را پوشانده ایم. ازاین رو، نمی بینند.

پیامبر هنگام خروج از خانه، مشتی خاک برداشت و هنگامی که از میان آنان عبور می کرد، خاک را بر سر آنان پاشید، در حالی که آنها هیچ نمی فهمیدند و نمی دیدند.(۲) علامه مجلسی می فرماید: «تمام افرادی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، بر سر آنها خاک پاشید، در جنگ بدر به هلاکت رسیدند».(۳)

۳. قریش در جست وجوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۳. قریش در جست وجوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

مأموران قریش که شب را در اطراف خانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به کمین نشسته بودند، با روشن شدن هوا، به خانه هجوم بردند، ولی علی (ع) را در بستر پیامبر یافتند. آنان که نتوانسته بودند نقشه خود را عملی کنند، پس از آزار و شکنجه حضرت علی (ع)، او را مدّتی حبس و سپس آزاد کردند.(۴)

۱- محمد رّازی، تفسیر و الفخر الرّازی المشتهر بالتفسیر الکبیر و مفاتیح الغیب، لبنان، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵، ه . ق / ۱۹۹۵ م، ج ۳، ص ۲۲۲.

۲- الصحیح من سیره النبیّ الاعظم صلی الله علیه و آله، ج ۴، ص ۹.

۳- محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، لبنان، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ه . ق / ۱۹۸۳ م، ج ۱۹، ص ۳۹.

۴- محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، لبنان، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ه . ق / ۱۹۸۳ م، ج ۱۹، ص ۳۹.

قریشیان می پنداشتند که در این مدّت اندک، پیامبر نمی تواند از مکه خارج شود. ازاین رو، همه راه های مدینه را بستند. آنان افراد ماهری را برای شناسایی ردّ پا، به خدمت گرفتند. همچنین برای یابنده پناهگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، یکصد شتر جایزه تعیین کردند.(۱)

ابو کُرز ــ از قبیله خزاعه ــ مأمور شد تا ردّ پای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را شناسایی کند.(۲) ولی پس از شناسایی رد پای پیامبر، آن را دنبال کرد تا به محلّ همراه شدن ابوبکر با پیامبر رسید. آنان دریافتند که فرد دیگری نیز همراه ایشان است. پس از دنبال کردن ردّ پا، به غار ثور رسیدند، ولی عنکبوتی بر دهانه غار دیدند که تار تنیده و کبوتری در آنجا تخم گذارده است. با خود گفتند این غار متروکه است و کسی نمی تواند وارد آن شده باشد.(۳)

۴. روز هجرت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله

۴. روز هجرت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله

هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ماه ربیع الاول سال سیزدهم بعثت و روز دوشنبه بوده است. ابن عباس می گوید: «پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز دوشنبه متولّد شد، در روز دوشنبه از مکه به سمت مدینه حرکت کرد، در روز دوشنبه وارد شهر مدینه شد و در روز دوشنبه رحلت فرمود».(۴)

۱- فروغ ابدیّت،، ج ۱، صص ۴۲۳ و ۴۲۴.
۲- شیخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسی، اعلام الوَری بأعلام الهُدی، قم، مؤسسه آل البیت لإحیاء التراث، چ ۱، ج ۱، ص ۱۴۸.
۳- الصحیح من سیره النبیّ الاعظم صلی الله علیه و آله، ج ۴، ص ۱۱.
۴- سُبُل الهُدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، ج ۳، ص ۲۵۳.

فصل دوم: معرفی روستای قبا

اشاره

فصل دوم: معرفی روستای قبا

زیر فصل ها

۱. وجه نام گذاری

۲. روستای قبا و موقعیت آن نسبت به مدینه

۳. موقعیت آب و هوایی

۴. مکان های تاریخی روستای قبا

۵. مساجد روستای قبا

۶. اهل قبا مورد ستایش خدا

۷. اهمیّت قبا پس از ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۱. وجه نام گذاری

۱. وجه نام گذاری

گفته انـد: «قبا، قریه ای است که چاه معروف قبا در آن واقع شده است و مسـکن بنی عمر و عوف انصاری است. این ده در دو میلی شهر مدینه و در طرف چپ کسی است که به سوی مکه می رود».(۱)

ابن علان مکّی می نویسد:

قبـا به ضمّ قـاف، معمولاًـ بـا الف مقصوره به کار می رود و گاهی هم با الف ممـدوده به کار رفته است. قبا در اصل نام چاهی است که در آن منطقه قرار دارد و مردم، آن روستا را با نام آن چاه ــ که قبا نام دارد ــ می شناسند.(۲)

نجفی نیز می گوید: «قبا، در اصل نام چاهی بوده است».(۳)

با توجه به این سه روایت، در وجه نام گذاری روستای قبا می توان گفت:

الف) مردم به قرینه چاهی که در این روستا بوده است، به مرور زمان، این روستا را قبا خواندند.

ب) احتمال دیگر این است که _ با توجه به معنای لغوی قبا _ از «قبوه» به معنی جمع و وصل گرفته شـده است. از آنجا که قبا به شهر مدینه متصل است و

۱- علی اکبر دهخـدا، لغت نـامه، تهران، مؤسـسه انتشـارات و چاپ دانشـگاه تهران، ۱۳۷۳، چ ۱، از دوره جدیـد، ج ۱۰، ص ۱۵۳۶۴.

۲- محمـد بن علی بن علاـن مکّی صـدیقی، حُسْن النبـأ فی فضل مسـجد قبا، تحقیق: مرزوق علی ابراهیم، ریاض، دارالشـریف، ۱۴۱۸ ه . ق، چ ۱، ص ۱۹.

۳- سید محمدباقر نجفی، مدینه شناسی، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۵.

ضمیمه ای برای مدینه به شمار می رود، آن را قبا ــ یعنی منطقه متصل به مدینه ــ نامیده اند.

۲. روستای قبا و موقعیت آن نسبت به مدینه

۲. روستای قبا و موقعیت آن نسبت به مدینه

قبا روستایی است که در سه کیلومتری مدینه قرار داشته و اکنون جزو شهر مدینه است. شکل جغرافیایی آن، مربع مساحت آن برابر ۱۲۲۵ متر مربع است. از آب این روستا، شهر مدینه سیراب می شود. آب این روستا، گواراترین و شیرین ترین آب اطراف مدینه است.(۱)

۳. موقعیت آب و هوایی

۳. موقعیت آب و هوایی

جنوب مدینه، از نقاط پر آب و حاصل خیز مدینه است. با این حال، در این منطقه نیز حرّه کوچکی وجود دارد و از زمین های سنگلاخ بی بهره نیست. در این مکان نخلستان های زیادی نیز به چشم می خورد. این منطقه، شامل «عُصْبه» در جنوب غربی، «قبا» در جنوب و «قربان» و «عوالی» در جنوب شرقی است و از نقاط خوش آب و هوا و پر آب اطراف مدینه به شمار می رود. به همین دلیل، نخلستان های زیادی در منطقه قبا وجود داشته و دارد.(۲)

الحسینی، با قلمی ادبی، موقعیت آب و هوایی قبا را چنین گزارش می کند:

قبا، دارای باغ هایی است که خاکشان نرم و لطیف و نسیم هایی دلنشین و عطری نشاط انگیز می باشد. بلبلان در آنها به ترنّم مشغول و شاخه های درختان به ناز، سر خم کرده اند. گل هایی رنگارنگ در این باغ ها موجود است و نیز نهرهایی پی در پی. اینها چیزهایی است که زبان حال گل ها و اشارات نسیم و تفسیر پرندگان ــ با نشستن و پرواز کردنشان ــ است.(۳)

۱- ابوزید عمر بن شبّه النمیری البصری، تاریخ المدینه المنوره، قم، دارالفکر، ۱۴۱۰ ه . ق، ج ۱، ص ۱۳۵.

۲- رسول جعفریان، آثار اسلامی مکه و مدینه، تهران، نشر مشعر، ۱۳۸۱، چ ۱، ص ۲۴۴.

۳- محمد کبریت بن عبداللّه الحسینی، الجواهر الثمینه فی محاسن المدینه، تحقیق: دعائض الرّدادی، ریاض، مطبعه سفیر، ۱۴۱۹ ه . ق / ۱۹۹۸ م، چ ۱، ج ۱، ص ۳۸۰.

۴. مکان های تاریخی روستای قبا

اشاره

۴. مکان های تاریخی روستای قبا

زیر فصل ها

الف) چاه اَریس یا بئرالنبی

ب) خانه امام سجاد (ع)

الف) چاه اَریس یا بئرالنبی

الف) چاه اَریس یا بئرالنبی

اَریس، در لغت اهلِ شام، به معنای فلاح است. این چاه را «بئر اریس» و «بئر خاتم» هم خوانده اند.این چاه تا جایی که به آب برسد، پله داشته است. از این چاه، ده ها بار در مصادر تاریخی و حدیثی یاد شده است. برای نمونه، باید به افتادن خاتم (انگشتر) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در زمان عثمان در آن چاه اشاره کرد که پس از آن هر چه مسلمانان در چاه کاوش کردند، خاتم را نیافتند. این چاه در غرب مسجد قبا قرار دارد و تا پیش از بازسازی مسجد، در چند سال اخیر، کاملاً مشخص بوده است. در حال حاضر، حوض و آبشاری در کنار مسجد قبا، در ضلع غربیِ آن وجود دارد و بر اساس گفته یکی از شاهدان ــ که پیش از خراب شدن، آن را دیده بود ــ به احتمال زیاد در همان محل چاه بنا شده است. پیش از خرابی، قبه بسیار کوچکی نیز بر روی چاه بوده است.(۱) این چاه که در محل مسجد قبا بود، آب بسیار بدطعم و تلخی داشت.(۲)

برخی تاریخ نگاران در وصف این چاه گفته اند: این چاه به فردی به نام «اَرِیْس» منسوب بود که در زبان شامی به معنای زارع است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این چاه وضو ساخته و غسل کرده است. چاه اریس یا خاتم، کنار مسجد قبا و به فاصله ۵۰ متری غرب آن قرار داشت که در سال ۱۳۸۴ه . ق، هنگام توسعه میدان غربی مسجد قبا، ناپدید شد.(۳)

۱- آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۵۳.
۲- رسول خدا صلی الله علیه و آله مقداری از آب را در دهان مبارک خویش گرداند و دوباره به چاه باز گرداند، آب چاهبسیار گوارا و شیرین شد و تا سالیانی پیش، کام زیارت کنندگان مسجد قبا را شیرین می ساخت. ماهنامه کوثر، ش ۱۹.
۳- اصغر قائدان، تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرّمه و مدینه منوره، قم، نشر مشعر، ۱۳۷۴، چ ۲، ص ۳۸۵.

ب) خانه امام سجاد (ع)

ب) خانه امام سجاد (ع)

در امتداد شارع العوالی که اکنون شارع علی بن ابی طالب (ع) نام گرفته است، آن گاه که به سمت مسجد قبا می رویم، در محله قربان، ساختمانی به نام معهد دار الهجره به چشم می خورد. در کنار آن (سمت راست ساختمان) زمین فراخی است که میان این زمین و معهد، ساختمانی کوچک، بدون در ورودی، یعنی به تمام معنا مسدود وجود دارد. به گفته برخی، در گذشته، این مکان به خانه امام سجاد (ع) مشهور بوده است.(۱)

۵. مساجد روستای قبا

اشاره

۵. مساجد روستای قبا

پیش از این، مسجدها و مکان های گوناگونی در منطقه قبا وجود داشت که مورد توجه زایران بود و اکنون از میان رفته است. در این قسمت، به برخی از مسجدها مهم اشاره می شود.

الف) خانه کلثوم بن هدم و سعد بن خیثمه

الف) خانه کلثوم بن هدم و سعد بن خیثمه

پیش از بازسازی جدید مسجد قبا، دو مسجد کوچک در سمت قبله آن بنا شده بود که یکی، خانه کلثوم بن هدم و دیگری، خانه سعدبن خیثمه بوده است که هر دو در بازسازی جدید، تخریب شده و گویا در داخل مسجد قبا قرار گرفته اند. این دو خانه، محلّ فرود آمدن رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از هجرت و محل زندگی شماری از مهاجران به مدینه بوده است. سخاوی در قرن نهم چنین می نویسد:

در صحن مسجد، محل فرود آمدن ناقه رسول خدا صلی الله علیه و آله، در سمت قبله آن، خانه سعدبن خیثمه و کلثوم بن هدم و چاه اریس در برابر آن قرار دارد.(۲)

ب) مسجد عتبان بن مالک

ب) مسجد عتبان بن مالک

این مسجد نیز یکی از مسجدهای قبا بوده است. عتبان بن مالک که از نقیبان انصار بود، از رسول خدا صلی الله علیه و آله خواست تا به خانه وی برود و برایش مصلّایی بسازد تا او در

۱- اصغر قائدان، تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرّمه و مدینه منوره، قم، نشر مشعر، ۱۳۷۴، چ ۲، ص ۲۶۰.

۲- اصغر قائدان، تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرّمه و مدینه منوره، قم، نشر مشعر، ۱۳۷۴، چ ۲، ص ۲۵۲.

آن نماز بخواند. او می گفت که ممکن است گاهی سیل، میان من و مسجد فاصله بیاندازد. رسول خدا به منزل وی رفت و برای او مسجدی در خانه اش معین کرد که محل آن در شمال مسجد جمعه بوده است. بر اساس گفته عباسی، این مسجد در سال ۱۰۳۶ ه . ق هم بازسازی شد، ولی اکنون اثری از آن نیست. حفظ این محل، به عنوان محلی متبرّک، یکی از بهترین دلایل اعتقاد همه نسل های مسلمان است که از آغاز تا زمان یاد شده، به متبرّک بودن مکان هایی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آنها نماز می خواند، اعتقاد دارند.

ج) مسجد جمعه

ج) مسجد جمعه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ادامه مسیر حرکت از قبا به سوی مدینه، برای نخستین بار در میان قبیله بنی سالم نماز جمعه را اقامه کرد و همین مسئله سبب شد تا محلّ نماز خواندن رسول خدا صلی الله علیه و آله، مسجد الجمعه نامیده شود. نام دیگر آن، مسجد عاتکه و مسجد الوادی (وادیِ رانونا) است. این مسجد، مانند مسجد النبی، از خشت و گل ساخته شده بود و سقفی کوچک داشت. مسجد جمعه، بعدها با سنگ ساخته شد، ولی تا قرن هشتم، مساحت آن بسیار کم بود. این مسجد در دوره عثمانی، اندکی بزرگ تر و از اساس بنا شد. پیش از بازسازی جدید آن، سیدحسن شربتلی که این مسجد در میان باغ وی قرار داشت، آن را بازسازی کرد. بنای کنونی آن ــ که بسیار مجلّل ساخته شده ــ از دوره سعودی است. در برخی نقل ها آمده است که پیش از رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز مسلمانان مدینه در آن اقامه جمعه می کردند، ولی این مطلب هنوز ثابت نشده است. به هر حال، اولین نماز جمعه رسول خدا صلی الله علیه و آله در همین مسجد اقامه شده است.(۱) گفتنی است که مسجدهای دیگری نیز در روستای قبا وجود داشته است که می توان به مسجد مصبح، مسجد العمره، مسجد بنی بیاضه، مسجد فاطمه (مسجد النور)، مسجد

۱- اصغر قائدان، تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرّمه و مدینه منوره، قم، نشر مشعر، ۱۳۷۴، چ ۲، ص ۲۴۹.

بنوانیف و مسجد التوبه اشاره کرد.

۶. اهل قبا مورد ستایش خدا

۶. اهل قبا مورد ستایش خدا

خداوند بزرگ در این آیه، اهل قبا را مورد ستایش خویش قرار داده است:

لا تَقُمْ فيهِ أَبَداً لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَ اللّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرينَ. (توبه: ۱۰۸)

هرگز در آن (مسجد ضرار به عبادت) نایست؛ آن مسجدی که از روز نخست بر پایه تقوا بنا شده، شایسته تر است که در آن (به عبادت) بایستی. در آن، مردانی هستند که دوست دارند پاکیزه باشند و خداوند، پاکیزگان را دوست دارد.

خداوند بزرگ در بخش آخر این آیه شریفه، اهل قبا را ستوده است. بنا به دو دلیل می توان گفت که این بخش از آیه، به اهل قبا اشاره دارد:

الف) این آیه به نظر بیشتر مفسّران یا به قرینه «مسجد ضرار» ــ که در آیه پیش از این آیه است ــ درباره مسجد قبا نازل شده است. ازاین رو، ضمیر «فیه» در «فیه رجال یُحبّون...» به مسجد قبا باز می گردد. در نتیجه، تنها مصداق «رجال» در آیه شریفه، اهل قبا خواهد بود.

ب) علامه طبرسی روایتی را بیان می کند که در آن، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به اهل قبا می فرماید این آیه درباره شما نازل شده است.(۱)

باید گفت خداوند با این بخش از آیه که: «خدا، پاکیزگان را دوست دارد»، ستایش خود را اعلام می کند و با توجه به اینکه ستایش پس از «فیه رجالٌ یحبّون أن یتطَهّروا» آمده است، می توان نتیجه گرفت که خداوند اهل قبا را دوست دارد؛ زیرا

۱- شیخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسی، تفسیر جوامع الجامع، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۲ ه . ق، چ ۲، ج ۲، ص ۹۶.

مردمانی پاکیزه هستند.

بنا بر گفته علامه طبرسی، معنای دوستی خدا با اهل قبا، راضی بودن و دادن پاداش به آنهاست؛ چنان که هر مُحبّی نسبت به محبوب خود چنین می کند.(۱)

۷. اهمیّت قبا پس از ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۷. اهمیّت قبا پس از ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

پس از ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، روستای قبا به صورت مهم ترین و نخستین پایگاه تجمّع مسلمانانِ مهاجر مکّی و انصار مدنی درآمد. نیروی پراکنده معنوی تحت رهبری مستقیم پیامبر متمرکز شد. قبا دیگر برای مسلمانانِ، روستایی خاموش و سرد نبود و قبا با واژه هجرت زینت داده شد. اساس تاریخ گذاری در اسلام با قبا همراه گردید تا همواره نخستین روز ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تاریخ را یادآوری کند. پیامبر می خواست با توقّف در قبا، منازل و قبیله های یهودی مجاور یثرب را [نیز]زیر نظر داشته باشد تا پس از اطمینان کامل و شناخت موقعیّت و پیوستن دیگر مهاجر به ایشان، به سوی یثرب حرکت کند. در این روزهای کوتاه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تصمیم گرفت تا بر اساس اراده ای که آن را حکم الهی می دانست، مسجدی بسازد.(۲)

۱- شیخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسی، تفسیر جوامع الجامع، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۲ ه . ق، چ ۲، ج ۲، ص ۹۶.

۲- مدینه شناسی، ج ۱، صص ۶ و ۷.

فصل سوم: قبا، میزبان رسول خدا صلی الله علیه و آله

اشاره

فصل سوم: قبا، میزبان رسول خدا صلی الله علیه و آله

زیر فصل ها

۱. ورود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به روستای قبا

۱. ورود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به روستای قبا

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و همراهانش، پس از خروج از شهر مکه و پیمودن مسیر طولانی و تحمّل سختی های هجرت، رفته رفته به شهر مدینه نزدیک تر می شدند. مردم مدینه اگر چه روز ورود پیامبر را نمی دانستند، ولی از حرکت حضرت از مکه به سوی مدینه با خبر بودند. ازاین رو، هر روز در انتظار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به سر می بردند. آنها هر صبح از شهر بیرون می آمدند و ساعت ها به دوردست ها چشم می دوختند تا شاید ورود پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله را از نزدیک ببینند، ولی هنگامی که اثری از ایشان نمی یافتند، به خانه های خویش باز می گشتند. لحظه ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در برخی از کتاب های تاریخی این گونه بیان شده است:

در لحظه ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مردی یهودی از بالای قلعه خود، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و همراهانش را دید که جامه های سفید بر تن داشتند. او که می دانست مسلمانان انتظار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و همراهانش را می کشند، اطمینان پیدا کرد که این مسافران همان کسانی هستند که مسلمانان در انتظار آنها به سر می برند. ناگهان فریاد زد: ای

بنی قیله! آن کسی که منتظرش بودید، از راه رسید. مردم مدینه با شنیدن این خبر، گروه گروه به سمت قبا می شتافتند و خدمت پیامبراکرم صلی الله علیه و آله _ که با یاران خود در سایه نخلی نشسته بودند _ می رسیدند.(۱)

۲. استقبال اهل قبا و مدینه از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۲. استقبال اهل قبا و مدینه از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

مردم از شنیدن خبر ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شادمان شدند؛ لباس جنگ بر تن کردند(۲) و

۱- شهاب الدین احمد بن عبدالوهاب النویری، نهایه الارب فی فنون الأدب، دارالکتب، ج ۱۶، ص ۳۴۰؛ عباس، کراره، الدین و تاریخ الحرمین الشریفین، مصر، دار مصر، ۱۳۷۸ ه . ق / ۱۹۶۸ م، چ ۴، ص ۲۲۸؛ ابراهیم رفعت باشا، مرآه الحرمین، ج ۱، ص ۳۹۵.

۲- علت پوشیدن لباس جنگ را برخی این گونه گفته اند: مردم مدینه در عقبه دوم، به دفاع از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تعهد داده بودند و از طرفی هجرت، در واقع سرآغاز تشکیل حکومت اسلامی بود؛ حکومتی که قدرت، از لوازم اصلی شکل گیری آن است. (رسول جعفریان، تاریخ سیاسی اسلام، سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله، قم، نشر الهادی، چ ۱، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۴۱۴).

زن و مرد برای استقبال بیرون آمدند. آنان در بالای حرّه،(۱) به زیارت آن حضرت مشرّف شدند و به آن حضرت تهنیت و تحیّت گفتند. شمار مردان به ۵۰۰ تن می رسید. بعضی زنان و کودکان تکرار می کردند: «جاء نبیّ اللّه جاء رسول اللّه » و به روایتی، دختران بنی النجار چنین می خواندند:

طَلَعَ البَدْرُ علینا مِنْ ثَنیّات الوَداع(۲)

ماه درخشان بر ما طلوع کرداز ثنیات الوداع

وَجَبَ الشکرُ علیناما دعی للّه داعٍ

شکر آن بر ما واجب استاز خدا حاجتی نداریم

أیها المبعوث فیناجئتَ بِالأَمر المطاعِ

ای برانگیخته شده در بین مابه اطاعت فرمان خدا آمدی

جئتَ شَرَّفْتَ المدینهَمرحباً یا خیرَ داعٍ

آمدی و به مدینه شرافت بخشیدیمرحبا بر تو ای بهترین دعوت شده

و گروهی از همسایگان بنی نجّار چنین می سرودند:

نحن جوارٍ من بنی النّجار

و حَبَّذا محمدٌ من جار ما همسایگانی از بنی نجّار هستیم

و محمد صلی الله علیه و آله چه خوب همسایه ای است پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز می فرمود: «خدا دانا است، من شما را دوست دارم» و افسار مرکب خود را از جانب راست مدینه در محله قبا میان قوم بنی عمروبن عوف بگردانید.(۳)

۱- زمینی را گویند که پر از سنگ های تیز است.

۲- نام سرزمینی است.

۳- محمد تقی، لسان الملک سپهر، ناسخ التواریخ زندگانی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، به کوشش: جمشید کیان فر، تهران، نشر اساطیر، چ ۱، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۶۲۳.

سمهودی به نقل از طبرانی، این روایت را از جابر بن سمره نقل می کند:

وقتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد، به یاران خود فرمود: به ما بپیوندید تا به اهل قبا سلام کنیم. پس به طرف اهل قبا آمدند و به ایشان سلام کردند و اهل قبا نیز به آنان مرحبا گفتند.(۱)

نجفی از ابن قیم جوزی نقل کرده است:

مسلمانان با گفتن «اللّه اکبر» از قدوم پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به شوق معنوی آمدند و به شیوه ای که در امکان اخلاصشان بود، او را احاطه و تمجید کردند تا اینکه این آیه بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل گردید:

«اگر توبه کنید (به نفع شماست)؛ زیرا دل هایتان از حق منحرف گشته است و اگر بر ضدّ او دست به دست هم دهید (به او نمی توانید زیانی برسانید)؛ زیرا خداوند یاور اوست و همچنین جبرئیل و مؤمنان صالح و فرشتگان پس از آنها پشتیبان او هستند». (تحریم: ۴)(۲)

نخستین کلامی که مردم در مراسم استقبال، از آن حضرت شنیدند، این بود:

آشکارا سلام کنید و از طعام خود به دیگران بخورانید، صله رحم کنید و در شب، هنگامی که مردم در خوابند، نماز گزارید. پس به سلامت داخل بهشت شوید.(۳)

۳. روز ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به قبا

۳. روز ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به قبا

در اینکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در چه روزی به قبا وارد شد، میان تاریخ نگاران و پژوهشگران، اختلاف نظر وجود دارد، ولی آنچه می توان پس از جمع بندی گفته های گوناگون بیان کرد، این است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روز دوشنبه، هشتم (یا دوازدهم) ماه ربیع الاول مصادف با چهارم (یا دهم) تیرماه، هم زمان با دهم (یا چهاردهم) ماه أیلول (یکی از ماه های سریانی) در سال سیزدهم بعثت، برابر با سال پنجاه و چهار عام الفیل، پس از ۱۲ شبانه روز حرکت، هنگام زوال خورشید، به دهکده قبا گام

۱- سمهودی ابوالحسن، خلاصه الوفا باخبار دارالمصطفی، قاهره، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۶۷، ص ۲۶۰.

۲- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۶.

۳- تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرمه و مدینه منوره، ص ۲۲۵.

نهاد.(۱)

۴. محل سکونت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

۴. محل سکونت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از ورود به دهکده قبا، در خانه یکی از سران روستا به نام کلثوم بن هِدْم بن امری ء القیس منزل گزیـد و این خانه را محل استراحت خود قرار داد. بنابر نقل برخی تاریخ نگاران، کلثوم بن هدم، مردی نابینا و با تقوا بود و از اینکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خانه او آمده بود، با خوشحالی فراوان، خدا را شکر می گفت.

پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله، دیـدارها، سـخنرانی ها و نماز جماعت خود را در خانه سـعد بن خیثمه بن الحارث برگزار می کرد که مردی مجرد بود و اهل و عیالی نداشت و خانه اش را در اختیار افراد مجردی قرار می داد که هجرت کرده بودند.(۲)

نجفی به نقل از حلبی می گوید:

کلثوم بن هِدم، پیرمردی از طـایفه بنی عمرو بن عوف از قبیله أوس بود. چنین می گوینـد که او هنگام ورود پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله مشـرک بود، سـپس اسـلام آورد و پیش از جنگ بـدر از دنیا رفت. گروهی نیز گفته انـد او پیش از اینکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه برسد، اسلام آورد.(۳)

کلثوم بن هِدم، نخستین کسـی بود که مـدّت کمی پس از آمدن پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله به قبا از دنیا رفت. پس از او، اسعد بن زراره و سپس سعد بن خیثمه از دنیا رفتند.(۴)

۱- برخی منابع این اقوال عبارتند از: مدینه شناسی، ج ۱، ص ۵؛ نهایه الارب فی فنون الأدب، ج ۱۶، ص ۳۳۹.
۲- احمـدبن یحیی بن جـابر بلاذری، انساب الاشـراف، تحقیق: سـهیل زکّار، ریاض زرکلی، لبنان، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۷ ه . ق، چ ۱، ج ۱، ص ۳۱۰؛ سـبل الهـدی و الرّشاد فی سـیره خیرالعباد، ج ۳، ص ۲۶۶؛ ابومحمـد عبدالملک بن هشام المعافری، السیره النبویّه، تحقیق: عادل احمد عبدالموجود، علی محمد معوّض، ریاض، مکتبه العبیکان، ۱۴۱۸ ه . ق / ۱۹۹۸ م، چ ۱، ج ۲، ص ۹۱؛ ابی الفداء اسماعیل بن کثیر الدمشقی، السیره النبویّه، تحقیق: محمد المعتصم باللّه البغدادی، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۲۰ ه . ق / ۱۹۹۹ م، چ ۲، ج ۲، ص ۲۳۴.
۳- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۲۲۹.
۴- عبـدالرحمان سـهیلی، الروض الأنف فی شـرح السـیره النبـویه لابـن هشـام، تحقیـق: عبـد الرحمـان الوکیـل، لبنـان، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ه . ق / ۱۹۹۲ م، چ ۱، ج ۴، ص ۲۵۳.

خانه سعد بن خیثمه و کلثوم بن هِدم، در سمت قبله مسجد قبا ـ جنوب غربی ـ قرار داشت که در حال حاضر، در داخل مسجد قرار گرفته است. تا پیش از توسعه مسجد در سال ۱۴۰۶ ه . ق، خانه سعد بن خیثمه به صورت مستقل وجود داشت و در مدّت چهارده قرن، زایران قبا، به آن خانه وارد می شدند و در آن نماز می گزاردند. در حال حاضر، این دو مسجد در سمت قبله مسجد قبا، سمت راست محراب واقع شده اند.(۱)

۵. دستور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به اهل قبا

۵. دستور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به اهل قبا

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بنابر نقل تاریخ پس از ورود به روستای قبا، مردم آن روستا را به دو کار فرمان داد. اوّلین دستور پیامبر، شکستن بت هایی بود که در آن محل وجود داشت. مردم قبا فرمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را اطاعت کردند و بت ها را پس از شکستن، در آتش سوزاندند.(۲) دومین دستور پیامبر بنا بر نقل تاریخ نویسان، تعیین تاریخ بود که از ربیع الاول (ماه ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله) تاریخ معین شد.(۳)

۶. ورود حضرت علی (ع) به روستای قبا

۶. ورود حضرت علی (ع) به روستای قبا

حضرت علی (ع) پس از اینکه فرمان رسول اللّه صلی الله علیه و آله ـ یعنی برگرداندن امانت ها ـ را انجام داد، به همراه افرادی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور داده بود، به سوی مدینه هجرت کرد.(۴)

ایشان شب ها، حرکت و روزها استراحت می کرد تا اینکه در حالی که در کف پاهای مبارکشان به سبب پیاده روی از مکه تا مدینه ـ که فاصله ای طولانی است ـ

۱- آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۵۲ با گزینش.

۲- مطهر بن طاهر المقدسی، البدء و التاریخ، بیروت، دارصادر، ۱۹۰۳ م، ج ۴، ص ۱۷۷.

۳- فروغ ابدیّت، ج ۱، ص ۴۳۸.

۴- احمد بن علی بن عبد القادر بن محمد المقریزی، امتاع الاسماع، تحقیق: محمد عبد الحمید النمیسی، بیروت لبنان، دار الکتب العلمیه، الطبقه الاُولی، ۱۴۲۰ ه .ق ـ ۱۹۹۹ م، ج ۱، ص ۶۸؛ ابوالحسن علی بن ابی الکرم شیبانی ابن کثیر؛ الکامل فی التاریخ، بیروت، لبنان، مؤسسه التاریخ، العربی الطبعه الرابعه، ۱۴۱۴ ه، در ۱۹۹۴ م، ج ۱، ص ۵۱۹؛ السیره النبویه، ج ۲، ص ۹۲؛ البدء و التاریخ، ج ۴، ص ۱۷۸.

شکاف و زخم ایجاد شده بود، به مدینه ــ یعنی قبا ــ رسید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وقتی از ورود علی (ع) به قبا با خبر شـد، فرمـود: علی (ع) را نزد من آوریـد. یـاران پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله گفتنـد: یـا رسول اللّه، علی (ع) توان راه رفتن نـدارد. وقتی پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله این جمله را شـنید، خود را نزد علی (ع)رساند و او را در آغوش گرفت و از روی دل سوزی، به سبب مجروح شـدن دو پـای مبـارک حضـرت علی (ع) گریست. آن گـاه از آب دهـان مبارک خود بر دو پای مبارک حضـرت علی (ع)کشـید که به سبب آن، دو پای حضـرت علی (ع)بهبودی کامل یافت، به گونه ای که آن حضرت تا پایان عمر هیچ گونه ناراحتی و دردی در ناحیه پا احساس نکرد.(۱)

برخی تاریخ نگاران، روز ورود امیرالمؤمنین علی (ع) به قبا را ۱۵ ربیع الاول ذکر کرده اند. ایشان پس از ورود به قبا، در منزل کلثوم بن هِدم مسکن گزیدند.(۲)

۷. مدّت اقامت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در قبا

۷. مدّت اقامت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در قبا

در تاریـخ ورود حضـرت محمـد به قبـا و نیز تاریـخ خروج ایشان از قبا اختلاف نظر وجود دارد. برخی گفته انـد: «اقامت پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله در قبیله عمرو بن عوف، روزهای دوشـنبه، سه شـنبه، چهارشـنبه و پنـج شـنبه بود، در حالی که برخی مدّت توقف حضرت را ۲۳ شب و گروهی نیز حدود ۱۰ روز گفته اند.»(۳) باید گفت از آنجا که ساخت مسجد قبا نزدیک به ۵ تا ۱۰ روز زمـان برده است، می توان چنین حـدس زد که مـدت اقامت حضـرت در قبا ۸ تا ۱۳ روز طول کشـیده است؛ زیرا پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله پس از رسیدن به قبا، منتظر حضرت علی (ع) بود و حضرت علی (ع) نیز پس از سه روز توقف در مکه، پس از ۱۲ روز به مدینه رسـید. ازاین رو، گفته هایی که این مدت را کمتر از ۸ و بیشتر از ۱۳ روز می دانند پذیرفتنی نیست.

۱- امتاع الاسماع، ج ۱، ص ۶۸؛ الکامل فی التاریخ، ج ۱، ص ۵۱۹.

۲- امتاع الأسماع، ج ۱، ص ۶۸.

۳- انساب الاشراف، ج ۹ ص ۳۱۱.

فصل چهارم: پایه گذاری و ساخت مسجد قبا

اشاره

فصل چهارم: پایه گذاری و ساخت مسجد قبا

زیر فصل ها

۱. علّت نام گذاری

۲. رسول خدا صلی الله علیه و آله ؛ بنیان گذار مسجد قبا

۳. زمین مسجد قبا

۴. نقشه ساختمانی مسجد قبا

۵. سازندگان مسجد قبا

۶. مشارکت زنان در ساخت مسجد قبا

۷. نشاط یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام ساختن مسجد قبا

۸. قبله و بازسازی مسجد قبا

۱. علّت نام گذاری

۱. علّت نام گذاری

در طول تاریخ، نام مکان های مقدس، همواره از مناسبتی ریشه گرفته است. مسجد قبا نیز این گونه بوده است. برخی تاریخ نگاران درباره نام گذاری این مسجد شریف به «قبا»، گفته اند: «چون این مسجد در روستای قبا واقع شده است، به این مسجد، مسجد قبا می گویند».(۱)

به نظر می رسد علت نام گذاری روستای قبا به این نام، وجود چاه قبا در این روستا باشد. بنابراین، علّت نام گذاری این مسجد، وجود چاه قبا در این روستا است.

۲. رسول خدا صلی الله علیه و آله ؛ بنیان گذار مسجد قبا

۲. رسول خدا صلی الله علیه و آله ؛ بنیان گذار مسجد قبا

مسجد قبا، مسجدی است که خداوند بزرگ در قرآن کریم، آن را به عنوان «بنا شده بر شالوده تقوا» ستوده است. بنیان گذاری مسجدی با این مقام و منزلت را نیز باید کسی انجام دهد که سرآمد و یگانه و الگوی تقوا در میان تمام انسان ها باشد و آن، کسی نبود جز حضرت ختمی مرتبت، محمد بن عبداللّه صلی الله علیه و آله .

آری، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ایام کوتاهی که در قبا حضور داشت، تصمیم گرفت تا بر اساس اراده ای که آن را حکم الهی می دانست، بنا کند و آن را عبادت گاه و

۱- محمد الیاس، عبد الغنی؛ المساجد الأثریه فی المدینه النبویّه، مدینه، مطابع الرشید، ۱۴۱۸ ه . ق _ ۱۹۹۸، چ ۱، ص ۲۵.

قرارگـاه اهل تسـلیم قرار دهـد تا به سان دیگر اهل کتاب و به دلیل نیاز روح انسان به دین، محلّی را دور از هر آرایش و غرور بشـری، برای تجمّع روح هـای بلنـد و نیروهـای معنوی مسـلمانان ایجاد کنـد. این تصـمیم مبتنی بر تقوای دینی، زمینه ساز بنای مسـجدی در قبا گردیـد که اساس آن بر تقوا نهاده شـده بود. آنچه از منابع به دست می آید این است که پیامبراکرم صـلی الله علیه و آله، بنیان گذار اصلی این مسجد شریف بود.(۱)

خلیل ابراهیم می نویسد:

پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله، سازنده مسجد قبا بود. آن حضرت هنگامی که از مکه به مدینه می رفت، به روستای قبا رسید و در آنجا به ساختن این مسجد اقدام کرد.(۲)

۳. زمین مسجد قبا

۳. زمین مسجد قبا

زمین مسجد قبا، ملک کلثوم بن هدم ـ میزبان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ـ بود. الشامی می نویسد:

کلثوم بن هـدم، مِرْبَـدی داشت. (مِرْبَد، به زمینی گفته می شود که رطب را در آن پهن می کردند تا خشک شود). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله این زمین را از او درخواست کرد و آن گاه مسجد قبا را در آن بنیان نهاد.(۳)

جعفر الخلیلی نیز به اقدام شخصـی پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله در ساختن مسـجد قبا تصریح می کند و به نقل از ابن خیثمه می گوید:

پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله هنگـامی که شـروع به سـاختن این مسـجد کرد، خود، اولین کسـی بود که بـا دسـتان مبارک، سنگی را حمل کرد و در طرف قبله این مسجد قرار داد. آن گاه مردم را به ساختن دیوارهای مسجد فراخواند.(۴)

۱- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۷.
۲- خلیل ابراهیم ملّا خاطر، فضائل المدینه المنورّه، بیروت، مؤسسه علوم القرآن، چ ۱، ۱۴۱۳ ه .ق / ۱۹۹۳ م، ج ۲، ص ۳۶۳.
۳- سبل الهدی و الرّشاد فی سیره خیر العباد، ج ۳، ص ۲۶۷.
۴- جعفرالخلیلی، مؤسوعه العتبـات المقـدسه، لبنان، بیروت، مؤسـسه الأعلمی، الطبعه الثانیه، ۱۴۰۷ ه . ق ـ ۱۹۸۷م، ج ۳، ص ۱۴۹.

برخی تاریخ نگاران، عمّار یاسر را اولین سازنده مسجد در میان اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دانسته اند. باید گفت این سخن به معنای این نیست که مسجد قبا را عمار یاسر بنیان گذاری کرده باشد. چنان که بعضی تاریخ نگاران تصریح کرده اند، عمار یاسر افزون بر اینکه در بنای مسجد قبا بسیار تلاش کرد، نخستین کسی بود که پیشنهاد ساختن این مسجد را به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله داد. برخی دیگر، ساختن مسجد را به عمار یاسر نسبت داده اند.

۴. نقشه ساختمانی مسجد قبا

۴. نقشه ساختمانی مسجد قبا

بدیهی است که برای ساختن مسجد، نخست باید نقشه ای ترسیم می شد. به گفته طبرانی، رسول خدا صلی الله علیه و آله به یارانش فرمود: «نقشه این مسجد از سوی خداوند است و اینک شتر من مأمور این کار است.»(۱) سمهودی و دیگر تاریخ نگاران در این باره نوشته اند: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام ساختن مسجد قبا به مسلمانان فرمود: «یکی از شما برناقه(۲) من سوار شود تا محدوده مسجد مشخص شود.» آن گاه ابوبکر جلو آمد و بر ناقه سوار شد، ولی ناقه از جای خود تکان نخورد. وی از ناقه پیاده شد و سرجای خود نشست. سپس عمر جلو رفت و سوار شد، باز هم ناقه حرکتی نکرد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای بار دوم فرمود: «یکی از شما بر ناقه سوار شود و آن را براند.» حضرت علی (ع) جلو آمد و پا در رکاب ناقه گذاشت. ناگاه ناقه شروع به حرکت کرد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی (ع) فرمود: «زمام او را رها کن؛ زیرا او مأمور است.» سپس فرمود: «بر محدوده ای که این ناقه مشخص می کند، مسجد را بنا

۱- ماهنامه کوثر، ش ۱۹.

۲- ناقه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، العصباء نام داشت که به نام «القصواء» نیز شهرت دارد؛ گفته اند رنگش سرخ بود و هیچ شتری بر آن سبقت نگرفت و پیامبراکرم صلی الله علیه و آله هنگام فتح مکه و رفتن به جنگ بدر بر آن سوار بود. ابن حیّان الاصبهانی، اخلاق النبی صلی الله علیه و آله، ص ۱۳۴.

کنید».(۱)

۵. سازندگان مسجد قبا

۵. سازندگان مسجد قبا

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله پس از استقرار در روستای قبا، بنا به پیشنهاد عمار بن یاسر ـ صحابی بزرگوارش ـ ساخت مسجدی را در این روستا آغاز کرد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله بنیان مسجد را بر تقوا نهاد و هر یک از سنگ و کلوخ ها را پس از گفتن نام پروردگار بر روی هم می گذاشت. یاران او نیز به پیروی از پیامبر خویش چنین می کردند. این حرکت الهی پیامبر و یارانش، آن چنان با شکوه و زیبا بود که خداوند بزرگ در ستایش و مدح مسجد قبا، سازندگان آن و اهالی باصفای قبا، آیه های ۱۰۷ و ۱۰۸ سوره مبارکه توبه را بر قلب نازنین پیامبر نازل کرد و پاداش بانیان این مسجد را در عنوان «مسجد تقوا» به آنان داد.

همه مسلمانان در ساختن مسجد قبا، یکدیگر را یاری می دادند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز دوشادوش دیگران کار می کرد؛ چوب و سنگ می برد و مانند هر کس دیگری در ساخت این مسجد شریف کمک می کرد. تاریخ نویسان نوشته اند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هرگز به سبب مقامش، خود را از دیگران جدا نمی دانست. ازاین رو، تنها به انجام کارهای سبک و آسان نمی پرداخت، بلکه کارهای سنگین و سختی مانند حمل سنگ های بزرگ را انجام می داد، به گونه ای که گویا این کار را وظیفه خود می دانست. تاریخ نویسان از زبان یکی از بزرگان انصار نقل کرده اند: پیامبر صلی الله علیه و آله را دیدم که سنگی را حمل می کرد، جلو رفتم تا سنگ را از او بگیرم و خود آن را حمل کنم، ولی با امتناع پیامبر روبه رو شدم. حضرت فرمود: تو خود نیز برو و سنگی را مانند من حمل کن.(۲)

۱- خلاصه الوفا بأخبار دارالمصطفی، ص ۲۶۰؛ سُبُل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، ج ۳، ص ۲۶۸؛ حُسن النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۳۵؛ الصحیح من سیره النبیّ الاعظم صلی الله علیه و آله، ج ۴، ص ۱۳۲.

۲- حسن النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۳۸.

آری، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این حادثه تاریخی، افزون بر پی ریزی ساختمان و معبد پرستش الهی، به گونه ای اخلاق الهی را نیز بنیان نهاد و به همگان درس فروتنی و نفی هرگونه تکبر و منّت داد. پیامبر با رفتار و اخلاق الهی خود به مسلمانان آموخت که در اجرای فرمان های الهی و به دست آوردن رضایت پروردگار و در همه صحنه ها، همه مسلمانان باید دوشادوش یکدیگر و مانند هم تلاش کنند و نباید مقام و مسائلی از این دست، زمینه به وجود آمدن تبعیض شود. در کتاب های تاریخی آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به اندازه ای، خود را در ساختن مسجد به زحمت انداخت و چنان سنگ ها را حمل می کرد که اصحاب با نگرانی از ایشان می خواستند تا به کناری نشیند و فقط بر کار دیگران نظارت کند، ولی آن حضرت نمی پذیرفت و چنین زمزمه می کرد: «قد أفْلَحَ مَنْ یَعْمُرُ المساجدا یَقْرأ القرآن قائماً و قاعداً ... ؛ رستگار کسی است که مسجدها را بنا کند و در آن حال، نشسته و ایستاده قرآن بخواند. کسی که برای ساختن آن، خود را به تلاش می اندازد، با کسی که کناری نشسته و نظاره می کند تا مبادا خاک بر دامنش نشیند، مساوی نیستند.

عبداللّه بن رواحه، هنگام بنای مسجد قبا چنین می خواند: «قد اَفْلَح مَن یُعالج المساجدا؛ رستگار شد کسی که در ساختن مسجدها تلاش کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله تکرار می کرد: «المساجدا»

عبداللّه می خواند: «یقرأ القرآنَ قائماً و قاعداً؛ در حالی که نشسته و ایستاده، قرآن می خواند.» رسول خدا صلی الله علیه و آله تکرار می کرد: «و قاعداً.» عبد اللّه می خواند: «ولا یَبیتُ اللیلَ عنه راقداً؛ و شب را بیتوته نمی کند، در حالی که خوابیده باشد.» رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز تکرار می کرد: «و راقداً».(۱)

۱- تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرمه و مدینه منوره، ص ۲۲۷؛ سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، ج ۳، ص ۲۶۸؛ حُسن النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۴۰؛ حافظ علی، فصول من تاریخ المدینه المنوره، جدّه، شرکه المدینه المنوّره لطباعه و النشر، الطبعه الثالثه، ۱۴۱۷ه . ق / ۱۹۹۶م، ص ۱۳۴.

در میان اصحاب، شش نفر از یاران فداکار رسول خدا صلی الله علیه و آله از جمله، سلمان فارسی، مقداد بن أسود و عماربن یاسر، در ساختن این مسجد بیش از دیگران تلاش می کردند.(۱)

برخی تاریخ نگاران از جمله طبرانی با توجه به سند موثق از شموس بنت نعمان چنین روایت کرده است که وی می گوید:

نظر کردم به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن زمان که ما را به نزول خود مشرَّف ساخت و تأسیس کرد مسجد قبا را و دیدم که سنگ را می گرفت و بر می داشت و از سنگینی، کمر مبارکش خم می شد و می دیدم سفیدی خاک را در شکم مبارکش و می دیدم که اصحاب می آمدند و می گفتند: پدر و مادر ما فدای تو باد، ما کفایت این کار می کنیم. تو را به این کار چه حاجت؟ و او نمی پذیرفت و کار می کرد تا آنکه این مسجد را بنیان نهاد.(۲)

۶. مشارکت زنان در ساخت مسجد قبا

۶. مشارکت زنان در ساخت مسجد قبا

زنان نیز در ساختن مسجد قبا همکاری می کردند. نقل شده است که زنان، شب هنگام سنگ ها را تا کنار دیوارهای مسجد حمل می کردند و مردان در روز آنها را در ساختمان مسجد به کار می بردند.(۳)

۷. نشاط یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام ساختن مسجد قبا

۷. نشاط یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هنگام ساختن مسجد قبا

یاران پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله هنگامی که وی را این گونه فعّال و با نشاط می دیدند، با نشاط دو چندان کار می کردند. آنان وقتی این زمزمه را از پیامبراکرم صلی الله علیه و آله می شنیدند

۱- تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرمه و مدینه منوره، ص ۲۲۷.

۲- سید کمال حاج سید جوادی، اخبار مدینه، قم، نشر مشعر، تابستان ۱۳۷۶، چ ۱، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، ج ۳، ص ۲۶۸؛ صالح بن حامد بن سعید الرّفاعی، الاحادیث الوارده فی فضائل المدینه، المدینه النبویّه، دارالخضیری، الطبعه الثالثه، ۱۴۱۸ ه .ق، ص ۵۲۹؛ فصول من تاریخ المدینه، ص ۱۳۴؛ حسن النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۳۸.

۳- الصحیح من سیره النبیّ الأعظم صلی الله علیه و آله، ج ۴، ص ۱۳۱؛ آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۲۷.

که:

قد اَفْلَح مَنْ یَعْمَرُ المساجدا

یَقْرَأ القرآن قائماً و قاعداً(۱) تلاش خود را در ساختن مسجد قبا، عامل رستگاری می دیدند و گویا با خود می گفتند هر خشت یا چوب یا سنگی که حمل می کنیم، ثوابی در نامه اعمالمان ثبت و گناهی از لوح خطاهایمان محو می شود. همین مصراع اول، موجی از نشاط و شوق را در میان اصحاب به پا می کرد. مصراع دوم نیز زمینه سازی برای ایجاد نشاط و روحیه پرهیزکاری و به دست آوردن خشنودی الهی بود؛ زیرا نام و یاد خدا، همواره در مؤمن برای انجام دادن کارهای الهی نشاط ایجاد می کند. نشاط در میان یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن چنان بالا گرفت که یکی از اصحاب چنین زمزمه می کرد:

لئن قَعَدْنا و النبیُّ یعملُ لذاک منّا العملُ المظلّلُ اگر ما بنشینیم و پیامبر کار کند همانا چنین عملی از سوی ما، عملی گمراهانه خواهد بود.

هنگامی که انسان ارزش کاری را درک کند و چنان نشاط و روحیه ای داشته باشد که بخواهد با همه وجود به آن کار تن دهد، هرگز نمی پسندد کار پیامبرش را آزرده سازد. ازاین رو، کوتاهی در انجام آن کار را گمراهی و گناه به شمار می آورد.

۸. قبله و بازسازی مسجد قبا

۸. قبله و بازسازی مسجد قبا

پس از بنای مسجد قبا، مسلمانان در آن نماز می خواندند تا اینکه قبله مسلمانان تغییر کرد. تغییر قبله، انگیزه ای برای بنای دوباره مسجد قبا شد. ازاین رو، مسلمانان تصمیم گرفتند مسجد قبا را بازسازی کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با تأیید عمل آنها، خط جدید قبله را مشخص فرمود و آنان را در بنای دوباره مسجد قبا یاری داد. ابن سعید خدری گفته است:

هنگام تغییر قبله از بیت المقدس به سوی کعبه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مسجد قبا

۱- به یقین رستگار شد کسی که مساجد را بنا می کند در حالی که نشسته و ایستاده قرآن می خواند

تشریف آورد و دیوار مسجد را تا جایی که دیوار فعلی مسجد قبا قرار دارد، توسعه داد (؛ یعنی دیوار مسجد را در محلّی عقب تر از مکان قبلی بنا کرد و با این کار، مساحت مسجد توسعه یافت). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این کار به همراه اصحاب سنگ ها را برای ساخت مسجد، حمل می کرد.(۱)

ابن کثیر، تغییر قبله را در سال دوم هجری و پیش از جنگ بدر می داند و زمان آن را از قول مشهور چنین حکایت می کند: «تغییر قبله در ۱۵ شعبان، در هجدهمین ماه پس از هجرت صورت گرفت.» همو می گوید: «عجیب این است که خبر تغییر قبله تا نماز صبح روز دوم به اهل قبا نرسیده بود».

وی در ادامه می گوید، در صحیحین از ابن عمر نقل شده است:

در حالی که مردم قبا در نماز صبح بودند، فردی به مسجد وارد شد و گفت: بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آیه ای نازل شده است که در آن از سوی خدا به ایشان دستور شده است به سوی کعبه نماز بخوانند؛ پس شما هم به سوی کعبه نماز بخوانید. آن گاه مردم قبا که در جهت شام ایستاده بودند، روی به کعبه کردند.(۲)

۱- المساجد الاثریه فی المدینه النبویه، ص ۲۷.

۲- السیره النبویه، صص ۳۲۷ _ ۳۲۹.

فصل پنجم: فضیلت مسجد قبا

اشاره

فصل پنجم: فضیلت مسجد قبا

زیر فصل ها

۱. فضیلت مسجد قبا در کلام وحی

۲. فضیلت مسجد قبا در کلام معصومین (ع)

۳. دیگر فضیلت های مسجد قبا

۴. داشتن دقیق ترین قبله

۵. فضیلت زمین و مکان مسجد قبا

۶. مسجد قبا، محل خیر کثیر

۷. مسجد قبا، نخستین مسجد در تاریخ اسلام

۱. فضیلت مسجد قبا در کلام وحی

۱. فضیلت مسجد قبا در کلام وحی

قرآن، معجزه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، کتابی وحیانی است که بر قلب مبارک نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله نازل شد. خداوند بزرگ در این کتاب مقدس، هر چیز و هر کسی را ستایش نکرده است. ستایش پروردگار از ساختن مسجد قبا هم کاملاً حساب شده است که از فضیلتی بزرگ در این باره حکایت می کند.

از آنجا که پروردگار در آیه های ۱۰۸ و ۱۰۹ سوره توبه، آشکارا مسجد قبا را ستوده است، می توان به فضیلت والای این مسجد تقوا پی برد:

آن مسجدی که از روز نخست بر پایه تقوا بنا شده، شایسته تر است که در آن (به عبادت) بایستی؛ در آن، مردانی هستند که دوست می دارند پاکیزه باشند و خداوند، پاکیزگان را دوست دارد. آیا کسی که شالوده آن را بر تقوای الهی و خشنودی او بنا کرده، بهتر است یا کسی که اساس آن را بر کنار پرتگاه سستی بنا کرده... .

مسجد قبا در این دو آیه مبارکه، از چند سو مورد ستایش قرار گرفته است:

۱. قبا، مسجدی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از سوی خداوند دستور می یابد که در آن نماز بخواند.

۲. قبا، مسجدی است که بنیانش بر تقوا نهاده شده است. این ویژگی برای یک مکان، داشتن همه فضیلت های معنوی است.

۳. نمازگزاران مسجد قبا _ که از نظر ظاهری و باطنی، مردانی پاکیزه هستند _ فضیلتی دیگر برای این مسجد به شمار می روند.

۴. در آیه دوم، بار دیگر خدای بزرگ، مسجد قبا را چنین می ستاید: «مسجدی

که بنیانش بر تقوا و خشنودی الهی بنا شده است.» در این آیه شریفه، افزون بر آنکه نفس تکرار مدح، از بالا بودن فضیلت این مسجد حکایت می کند، واژه «رضوان»، نشان از ستایشی ویژه دارد و آن اینکه مسجد قبا بنیان گذارانی داشته است که نیت و قصدی جز به دست آوردن خشنودی حضرت حق نداشته اند.

۵. از مواردی که ستایش مسجد قبا را تأیید می کند، مقایسه این مسجد با مسجد ضرار است و این، خود، گونه ای برتری مسجد قبا را به اثبات می رساند. هر یک از این موارد، فضیلتی جداگانه برای مسجد قبا به شمار می رود.

۶. در پایان باید گفت که تأکیدهای ادبی (لام تأکید، اسمیه بودن جمله، باب تفعیل (أسّس)) که در این آیه ها آمده است، همگی تأکید پروردگار بزرگ را در بیان فضیلت این مسجد مقدّس نشان می دهد.

۲. فضیلت مسجد قبا در کلام معصومین (ع)

۲. فضیلت مسجد قبا در کلام معصومین (ع)

تنها جایگاهی که پس از کلام وحی می تواند فضیلتی را برای مکان یا فرد ثابت کند، سخنان اهل بیت عصمت و طهارت (ع) است. ازاین رو، در این بخش به نقل روایت هایی می پردازیم که با تعبیرهای گوناگون، فضیلت مسجد قبا را بیان کرده اند:

۱. روایت شده است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

هر کس به مسجد من، قبا برود و در آن دو رکعت نماز بخواند، با ثواب یک عمره برمی گردد.(۱)

۲. در روایتی امام صادق (ع) فرمود:

مبادا زیارت مشاهد مشرفّه و مسجد قبا را ترک کنی؛ زیرا این مسجد، همان مسجدی است که حق تعالی در قرآن فرموده است: «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ».

۱- وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۵۴۸؛ حسین، طباطبایی بروجردی، جامع احادیث الشیعه، نشر الصحف، قم، ۱۴۱۶ ه . ق، ج ۴، ص ۵۹۷؛ ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه قمی، کامل الزیارات، تحقیق: مؤسسه النشرالاسلامی، الطبعه الاولی، ۱۴۱۷ ه . ق، ص ۶۷ .

[همچنین] این مسجد غرفه مادر ابراهیم (فرزند رسول اللّه صلی الله علیه و آله) بوده است... .(۱)

۳. عقبه بن خالد می گوید: از حضرت امام صادق (ع) پرسیدم: من به مساجدی که اطراف مدینه است می روم، از کدام یک از آنها آغاز کنم؟ حضرت فرمود:

ابتدا به مسجد قبا برو و در آن بسیار نماز بگذار؛ زیرا قبا، اولین مسجد در این منطقه است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آن نماز گزارده است... .(۲)

۴. سهل بن حُنیف روایت کرده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

هر کس در خانه خود وضو بگیرد، سپس به مسجد قبا برود و در آن مسجد نماز بخواند، ثواب یک عمره برای او نوشته می شود.(۳)

۵. زید بن أسلم می گوید: عایشه روایت کرده است که پدرش از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند:

دو رکعت نماز کردن در مسجد قبا را بیشتر دوست دارم از اینکه دو مرتبه به بیت المقدس بروم. اگر مردم [قدر]آنچه را در قباست، بدانند، هر آینه بر شترها سوار می شوند و به طرف آن می تازند.(۴)

۶ . ابی أمامه بن سهل از پدرش و او از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت کرده است که:

هر کس وضویی نیکو بگیرد، سپس به مسجد قبا برود و در آن چهار رکعت نماز بخواند، ثوابی معادل یک عمره دارد.

همین روایت را طبرانی هم نقل کرده است، با این تفاوت که در پایان روایت، به جای «ثواب یک عمره»، این عبارت را نقل کرده است: «ثوابی معادل آزاد کردن یک

۱- کامل الزیارات، ص ۶۴.

۲- کامل الزیارات، ص ۶۸.

۳- ملّا خاطر خلیل ابراهیم، فضائل المدینه المنوره، جدّه، دارالقبله للثقافه الاسلامیه، الطبعه الاولی، ۱۴۱۳ ه . ق / ۱۹۹۳ م، ج ۲، ص ۳۷۸؛ الکتب السّته، باشراف: صالح بن عبدالعزیز بن محمد بن ابراهیم آل شیخ، دارالسّلام للنشر و التوزیع، الطبعه الثالثه، ۱۴۲۱ ه . ق، ص ۲۵۶۱.

۴- اخبار مدینه، ص ۲۶۳.

بنـده دارد.» همچنیـن این روایت را برخی بـا تغییر انـدکی چنین آورده انـد: «هر کس به مسـجد قبـا برود و در آن دو یـا چهـار رکعت نماز بخواند، ثواب یک عمره نصیبش می شود».(۱)

۷. ظُهَیْر بن رافع حارثی روایت کرده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

هر کس در مسجد قبا در روز دوشنبه نماز بخواند، در حالی برمی گردد که ثواب یک عمره نصیبش شده است.(۲)

۸. در برخی روایت هـا نقـل شـده است که: «هر کس در مساجـد أربعه نمـاز بخوانـد، تمـام گناهانش آمرزیـده می شود.» ابن حبان، مساجد أربعه را چنین نام برده است: مسجد الحرام، مسجد مدینه، مسجد بیت المقدس، مسجد قبا.(۳)

۳. دیگر فضیلت های مسجد قبا

۳. دیگر فضیلت های مسجد قبا

افزون بر آنچه بیان شد، مسجد قبا فضیلت های دیگری نیز دارد:

۱. داشتن بنیان گذاری چون پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ؛

۲. توجه ویژه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای آمدن به این مسجد که نشانگر با فضیلت بودن این مسجد است.

خلیل ابراهیم در این باره می نویسد:

یکی از اموری که از عظمت و شـرافت مسـجد قبا حکایت می کند، این است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله متعهّد بود که پیوسـته به این مسجد رفت و آمد داشته باشد. ایشان گاهی سواره و گاهی با پای پیاده به این مسجد شریف سفر می کرد. هیچ هفته ای نمی گـذشت مگر اینکه حضـرت دست کم یـک بار به مسـجد قبا می آمـد و در آن نماز می خوانـد. این توجه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر عظمت این مکان شریف دلالت دارد. آری، این همه عظمت بی سبب

۱- الأحادیث الوارده فی فضائل المدینه، ص ۵۴۴.
۲- الأحادیث الوارده فی فضائل المدینه، ص ۵۴۸.
۳- حسن النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۶۲.

نیست؛ زیرا قبا، نخستین مسجدی است که مسلمانان در آن آشکارا نماز جماعت را اقامه کردند.

اگرچه برخی روایت ها حکایت از این دارد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز معینی از هفته به این مسجد می آمد، ولی این بدین معنا نیست که حضرت به جز این روزها به مسجد قبا تشریف نمی آورد؛ زیرا در پاره ای از روایت ها نیز نقل شده است که پیامبراکرم صلی الله علیه و آله در روزهای دیگر هم به مسجد قبا می آمد. از ابی سعید خدری نقل است که می گوید:

«ما با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روز دوشنبه به طرف قبا حرکت کردیم.» در برخی روایت ها نیز آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همیشه روز دوشنبه به قبا می آمد. افزون بر این، از جابربن عبداللّه نقل شده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هر سال صبح روز هفدهم ماه مبارک رمضان به قبا می آمد.(۱)

باید گفت اگر چه این روایت ها از نظر روزهای حضور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مسجد قبا با هم تناقض دارند، ولی این روایت ها قابل جمع است. می توان این گونه نتیجه گرفت که یک بار در هفته موضوعیت داشته است و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هر روزی از هفته که فرصت می یافت، به مسجد قبا می رفت یا اینکه بگوییم رفتن به مسجد قبا در این روزها _ که در روایت ها آمده _ فضیلتی ویژه داشته است اگر چه فضیلت روزهای دیگر را نفی نمی کند.

۴. داشتن دقیق ترین قبله

۴. داشتن دقیق ترین قبله

یکی از فضیلت های مسجد قبا، داشتن دقیق ترین قبله است. خلیل ابراهیم می نویسد: «هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای تجدید بنای مسجد قبا به روستای قبا آمد و قبله مسجد قبا را به طرف کعبه معظّمه قرار داد، جبرئیل (ع)، جهت کعبه را به آن حضرت نشان می داد و حدود قبله را تعیین می کرد. ازاین رو، قبله مسجد قبا، دقیق ترین

۱- فضائل المدینه المنوره، ج ۲، ص ۳۷۴.

قبله هاست؛ چنان که قبله مسجدالنبی صلی الله علیه و آله نیز همین گونه است.» در نقل دیگری از سهل بن سعد و ابوسعید خدری نقل شده است که گفته اند: «هنگامی که قبله مسلمانان به طرف کعبه تغییر کرد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مسجد قبا آمد و دیوار مسجد قبا را تا محدوده فعلی عقب کشید (گسترش داد) و بنا کرد و سپس فرمود: جبرئیل جهت کعبه را به من نشان می دهد».(۱)

۵. فضیلت زمین و مکان مسجد قبا

۵. فضیلت زمین و مکان مسجد قبا

از روایت های معصومین (ع) چنین برمی آید که برخی نقاط زمین نسبت به برخی نقاط دیگر برتری دارند. همچنان که خداوند، سرزمین مکه و مدینه را بر دیگر مناطق کره زمین برتری داده است، بعضی مکان ها را در شهر مدینه از دیگر مکان ها برتر دانسته است. مسجد قبا از مکان هایی است که خداوند آن را در مدینه، از دیگر نقاط این شهر برتر می داند؛ زیرا پروردگار ثواب نماز خواندن در آن را معادل یک عمره کامله برمی شمارد.(۲)

۶. مسجد قبا، محل خیر کثیر

۶. مسجد قبا، محل خیر کثیر

یکی دیگر از فضیلت های مسجد قبا، داشتن خیر کثیر است. از ابی سعید خدری نقل شده است که مردی از قبیله بنی عمر و بن عوف و مردی از قبیله بنی خدره درباره اینکه منظور آیه «لمسجدٌ اُسِّس علی التقوی من اول یوم...»، کدام مسجد است، با یکدیگر بحث می کردند. خدری می گفت: مسجد النبی صلی الله علیه و آله است و عَمْریّ می گفت: مسجد قباست. راوی می گوید آن دو مرد خدمت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمدند و از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره پرسیدند. حضرت فرمود: «آن، همین مسجد است و در آن، خیر کثیر است».(۳)

۱- فضائل المدینه المنوره، ج ۲، ص ۳۷۲.

۲- فضائل المدینه المنوره، ج ۲، ص ۳۸۴.

۳- فضائل المدینه المنوره، ج ۲، ص ۳۸۸.

بایـد گفت بی شـک، منظور پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله، مسـجد قبا است؛ زیرا از سویی، قبیله عمروبن عوف در قبا ساکن بوده انـد و از سوی دیگر، در بسـیاری از کتاب های تاریخی و تفسـیری، مصـداق اصـلی آیه یاد شده را مسـجد قبا دانسـته اند. دقت در بخش دیگری از آیه؛ یعنی عبارت «فیه رجال یحبون ان یتطهروا...» و روایت مشـهوری که می گویـد پیامبراکرم صـلی الله علیه و آله نزد اهل قبا رفت و پرسـید: «شما در طهارت خود چه می کنید که خداوند شما را ستوده است؟» همچنین توجه به روایتی که عیسی بن عبداللّه از پدرش و او از جدش و او از علی بن ابی طالب (ع) نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «المسـجد الذی اُسِّسَ علی التقوی من اول یوم هو مسـجد قبا؛ مسجدی که از روز نخستین بر پایه تقوا بنا شده است، مسجد قباست»،(۱) شاهـدهای دیگری است که منظور پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله مسـجد قبـا بوده است. گفتنی است که علامه طباطبایی رحمه الله نیز در تفسیر المیزان ذیل این آیه، به طور قاطع از این نظر دفاع کرده است.

۷. مسجد قبا، نخستین مسجد در تاریخ اسلام

۷. مسجد قبا، نخستین مسجد در تاریخ اسلام

درباره مسـجد قبا، این پرسـش مطرح است که آیا مسـجد قبا، نخستین مسجد در اسلام به شمار می رود؟ با بررسی کتاب های تـاریخی و تفسـیری در این زمینه درمی یـابیم که دیـدگاه ها در این باره متفاوت است. برخی تاریـخ نگاران ماننـد ابن جوزی، مسجد قبا را اولین مسجد در اسلام می دانند.(۲)

ابن علان مکی می نویسد:

مسـجد قبا، نخستین مسجدی است که برای عموم مسلمانان یا برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مدینه ساخته شد و اولین مسجدی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با اصحابش در آن اقامه جماعت کردند. اگرچه پیش از این مسجد هم

۱- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۱۰.

۲- سیمای مسجد، ج ۲، ص ۸۵.

مسجدهای دیگری ساخته شده بود.(۱)

یکی از نویسندگان می نویسد: «مسجد قبا، اولین مسجد در اسلام نیست و پیش از آن، مسجدهای دیگری نیز در مدینه وجود داشته است، بلکه مسجد قبا، نخستین مسجدی است که به دست مبارک پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و مهاجران و انصار برای عموم ساخته شد».(۲)

پیش از هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه منوره، به دست تازه مسلمانانی که در بیعت «عقبه اول و دوم» اسلام آوردند، مسجدهایی در سطح شهر ساخته شد و با تلاش مبلّغانی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به این شهر فرستادند، بسیاری از مردم مدینه به اسلام گرویدند. در این هنگام، هر قبیله برای خود مسجدی ساخت که تعداد آنها پیش از ورود آن حضرت به مدینه، نه مسجد بود؛ از آن جمله است:

مسجد بنی غفار، مسجد بنی جُهَیْنه، مسجد بنی سلمه و مسجد بنی أسلم.(۳)

در مقام جمع بندی باید گفت شواهدی وجود دارد که بر پایه آنها می توان در درستی این سخن که «مسجد قبا نخستین مسجد ساخته شده در اسلام است»، تردید کرد. در اینجا به برخی از شواهد اشاره می کنیم:

الف) از برخی روایت ها درباره مسجد قبا چنین بر می آید که این مسجد، اولین مسجد در اسلام نیست. برای مثال، روایت شده است که امام صادق (ع) در حدیثی خطاب به عقبه بن خالد می فرماید:

برای سرکشی و زیارت مسجدهای اطراف مدینه)، از مسجد قبا شروع کن و در آن بسیار نماز بگذار؛ زیرا مسجد قبا، اولین مسجد در این منطقه است که رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن نماز گزارده است... .(۴)

۱- حسن النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۳۴.

۲- تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۲۸.

۳- تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۹۳.

۴- کامل الزیارات، ص ۶۸.

عبارت «اولین مسجد در این منطقه است...» دلالت بر این دارد که در این منطقه ــ یعنی قبا ــ پیش از مسجد قبا، مسجدهای دیگری نیز وجود داشته است.

ب) از سخنان برخی مفسّران و سیره نویسان چنین برمی آید که مسلمانان، پیش از هجرت به مدینه، در مکه مسجدهایی داشته اند. برای مثال، طبرسی صاحب مجمع البیان در تفسیر آیه ۱۱۴ سوره مبارکه بقره می نویسد: «روایتی گویای آن است که این آیه درباره مسجدهای مسلمانان در مکّه نازل شده؛ مسجدهایی کهمشرکان قریش پس از هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و یارانش به مدینه آن را ویران کرده اند.(۱)

ج) پیش از ساخته شدن مسجد قبا، نه مسجد در مدینه وجود داشته است.

د) برخی تاریخ نگاران در تشریح رخدادهای آغازین ورود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه، پس از بیان بنای مسجد قُبا گفته اند: «پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز جمعه از محلّه قبا حرکت کرد و نماز جمعه را در میان قبیله بنی سالم بن عوف و در مسجدی که در دل درّه را نونـاء بود به جای آورد... .» از ظاهر این سخن چنین بر می آید که این مکان، از پیش مسجد بوده است.(۲)

با توجه به آنچه گذشت، به سختی می توان پذیرفت که مسجد قبا، اولین مسجد در اسلام است. ازاین رو، بهتر است در مورد مسجد قبا، یکی از تعبیرهای زیر به کار رود: «مسجد قبا، نخستین مسجدی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آشکارا در آن نماز جماعت اقامه کرد»، «مسجد قبا نخستین مسجدی است که به دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ساخته شد» یا «مسجد قبا، نخستین مسجد ساخته شده در تاریخ هجری اسلام است».

۱- سیمای مسجد، ج ۲، ص ۸۵.

۲- سیمای مسجد، ج ۲، ص ۸۷.

فصل ششم: سیر تاریخی مسجد قبا

اشاره

فصل ششم: سیر تاریخی مسجد قبا

زیر فصل ها

۱. توصیف مسجد قبا

۲. سیر تاریخی مسجد قبا

۱. توصیف مسجد قبا

اشاره

۱. توصیف مسجد قبا

زیر فصل ها

الف) موقعیت جغرافیایی مسجد قبا

ب) راه مسجد قبا

ج) نصوص تاریخی

د) شبستان های فعلی مسجد قبا

ه) محراب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و منبر مسجد قبا

و) منبر مسجد قبا

الف) موقعیت جغرافیایی مسجد قبا

الف) موقعیت جغرافیایی مسجد قبا

مسجد قبا در وسط روستای قبا در میان باغ ها و نخلستان های جنوب مدینه واقع شده است و سه کیلومتر از مدینه فاصله دارد.(۱) فاصله مسجد قبا تا مدینه برای کسی که پیاده سفر می کند، به اندازه ۴۰ دقیقه پیاده روی معمولی است.(۲)

ب) راه مسجد قبا

ب) راه مسجد قبا

راه مسجد قبا در زمان قدیم، مسیر ناهموار و پیچ در پیچی بوده است که حکومت سعودی آن را هموار و به راهی مستقیم و عریض تبدیل کرد. افزون بر اینکه مسیری هم برای کسانی که با پای پیاده سفر می کنند، به وجود آورده است.(۳)

ج) نصوص تاریخی

ج) نصوص تاریخی

در بعضی از قسمت های مسجد قبا، کتیبه های تاریخی وجود دارد که در اینجا به بیان دو نمونه بسنده می کنیم:

۱. نص قرآنی بالای محراب در دیوار قبله:

بسمله. لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فيهِ فيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ

۱- فصول من تاریخ المدینه المنوره، ص ۱۳۵.

۲- عبدالقدوس الانصاری، آثار المدینه المنوره، مدینه، مکتبه العلمیه التجاریه، الطبعه الرابعه، ۱۴۰۶ ه . ق، ص ۷۹.

۳- فصولٌ من تاریخ المدینه المنوره، ص ۱۳۷.

یَتَطَهَّرُوا وَ اللّهُ یُحِبُّ الْمُطَّهِّرینَ. (توبه: ۱۰۸) صدق اللّه العظیم.

۲. حدیث نبوی واقع در بالای محراب در دیوار قبله:

قال رسول اللّه صلی الله علیه و آله : مَنْ تَطَهَّر فی بَیتِه ثُم أتی مسجدَ قُبا فصَلّی فیه رکعتین کان کأجر عمره.(۱)

د) شبستان های فعلی مسجد قبا

د) شبستان های فعلی مسجد قبا

شبستان های مسجد قبا هم اکنون ۳۹ ستون دارد که چهار ستون آن دو به دو به هم پیوسته اند: ۱۲ ستون در شبستان های شمالی مسجد _ که از بناهای سعودی است؛ ۸ ستون در شبستان های شرق و جنوبی مجاور حدود واقعی مسجد قبا در دوران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله _ که از آثار عثمان بن عفان و عمر بن عبدالعزیز است؛ ۳ ستون در قسمت مسقّف مدخل درب بزرگ مسجد که همچنین در محدوده توسعه مسجد به وسیله عثمان بن عفان بوده است. در نتیجه، محل یا مساحت بنای مسجد قبا که به دست پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بنا شده، در محدوده شبستان جنوبی (قبلی) مسجد جای داشته است که حد آن در قسمت شمالی حد صحن و شبستان از شرق به غرب تا ستون چهارم و از قسمت جنوبی به پنج ستون محصور می شود که در وسط و موازی ستون های جنوبی و شمالی، یک ردیف پنج ستونی دیگر قرار دارد.(۲)

ه) محراب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و منبر مسجد قبا

ه) محراب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و منبر مسجد قبا

محل محراب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پیش از تغییر قبله، در منتهی الیه دیوار شمالی مسجد قرار داشت که به زمین فراخ شمالی متّصل بود. این محل در وسط طول شرقی غربی دیوار یا کنار ستون سوم است. پس از تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه، محل محراب از ستون سوم دیوار سمت شمالی مسجد، به ستون سوم دیوار سمت جنوبی

۱- صالح لمعی مصطفی، مدینه منوره، ترجمه: صدیقه وسمقی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چ ۱، ۱۳۷۳، ص ۲۳۷.

۲- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۱۸.

مسجد تغییر مکان داد. ابن زباله چنین روایت می کند که «رسول اکرم تا ستون سوم مسجد قبا که در حیاط است، نماز به جای آورد.» این ستون که قسمت بالایی آن با چوب کاری و نقش هایی گوناگون آراسته شده بود، در روایت های دیگر با عنوان ستون «المُخلَّقه» مشخص شده است. فیروزآبادی بدون هیچ تردیدی، محل نماز پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مسجد قبا را چنین می نگارد:

در حیاط مسجد پس از قبله، جایی شبیه محراب است، آنجا اولین محلّی است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله رکوع کرده است.

بنابراین، آنچه مسلّم است، محل سجده گاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از تغییر جهت قبله، در کنار ستون سوم که در آن ایام حدوداً در خارج شبستان بوده و بعدها «مُخلَّقه» گردیده، قرار داشته است.(۱)

محراب کنونی مسجد که با کمال هنرمندی، گچبری و قسمت بالایی آن کاشی کاری شده است، از دستان چیره دست هنرمندانی حکایت می کند که چنین اثر بزرگی را آفریده اند. پژوهش ها نشان می دهد که حبیب بورقیبه ــ رئیس جمهور تونس ــ هنگام بازدید از مدینه، از هنرمندان تونسی خواست تا محراب مسجد قبارا به نقش های گچ بری بیارایند که پس از تصویب، تونسی ها این شاهکار هنری را آفریدند.(۲)

و) منبر مسجد قبا

و) منبر مسجد قبا

در تاریخ آمده است که سلطان قایتبای در سال ۸۸۸ ه . ق منبری از جنس مرمر سفید را به مسجد نبوی صلی الله علیه و آله هدیه فرستاد که این منبر مدّتی در مسجدالنبی صلی الله علیه و آله باقی ماند. سپس سلطان مراد عثمانی، منبری را که در حال حاضر در مسجدالنبی صلی الله علیه و آله وجود دارد ــ و از شگفتی های هنری است ــ در سال ۹۸۸ه . ق به مسجدالنبی صلی الله علیه و آله هدیه فرستاد و

۱- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۱۳.

۲- مدینه شناسی، ج ۱، ص ۱۸.

این منبر جای گزین منبر قبلی شـد. ازاین رو، منبر سـلطان قایتبای به مسـجد قبا منتقل شده که هم اکنون در این مسـجد موجود است.(۱)

۲. سیر تاریخی مسجد قبا

اشاره

۲. سیر تاریخی مسجد قبا

زیر فصل ها

الف) بازسازی های مسجد قبا

الف) بازسازی های مسجد قبا

با گذشت زمان، مسـجد قبا بارها تعمیر و بازسازی شده که هر بار با توسـعه و زیباسازی نیز همراه بوده است. به گفته نجفی در کتابش، پس از رحلت پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله بنای مسجد قبا از سوی خلیفه سوم عثمان بن عفان تعمیر و توسعه یافت. قسـمت های افزوده شده توسط عثمان، شامل قسـمت شرقی و شمالی مسجد و قسمت غربی شمالی جانب درب بزرگ تا محل مأذنه فعلی بوده است. پس از عثمان بن عفان، بنای مسـجد قبا از سـمت شرقی آن توسط عمربن عبدالعزیز، والی مدینه در عهد ولیـدبن عبدالملک اموی توسعه یافت و ساختمان قدیمی آن به طور کلی بازسازی شد. تاریخ نگاران گفته اند در این تجدید بنا، مصالح جدیدی مانند سنگ و آهن و گچ جای گزین مصالح قدیمی شد و به احداث مناره ای بلند و کاشی کاری دیوار و محراب مسـجد و به کار گرفتن چوبِ ساج در سـقف مسـجد اشاره کرده انـد که همگی از یک تجدیـد بنای اساسـی به همت عمر بن عبد العزیز در سال های پایانی قرن اول هجری حکایت می کند.

محمدبن أبی بکر تلمسانی، در سال ۳۴۸ ه . ق، با توصیف بنای مسجد قبا، نشان می دهد که در قرن چهارم، بنای مسجد مجلّل بوده است. او مسـجد قبا را به شکل مربع و مساحتش را ۷۰ × ۷۰ ذراع دانسـته است که سایه بان های اطراف و شبستان آن در مجموع ۴۳ ستون و مناره اش در رکن غربی، ۱۶۰ پله دارد. بنای یاد شده همچنان تا میانه قرن ششـم ه . ق پا بر جا بوده است، ولی با گذشت زمان،

۱- یوسف رغد، معالم مکه و المدینه بین الماضی و الحاضر، بیروت، نشر دار المرتضی، ۱۹۹۷ م؛ مدینه شناسی، ج ۱، ص ۱۸.

فرسودگی و پوسیدگی های بنای مسجد نمایان شد و آن را در خطر فرو ریختن و خرابی قرار داد. در سال ۴۳۵ ه . ق، ابویعلی حسینی آن را تعمیر و بازسازی کرد و از خود کتیبه ای به جای نهاد که بعدها با خاک برداری و تعمیر دوباره، به دست پژوهندگان افتاد. در سال ۵۵۵ ه . ق، جمال الدین اصفهانی ــ وزیر نبی زنکی و بانی بنای رباط العجم مدینه ــ فرمان تجدید بنای آن را صادر کرد و بنای مسجد قبا دیگر بار، دوباره سازی شد.

سمهودی در وفاءالوفاء بأخبار دارالمصطفی می گوید:

با دیدن نقش های موجود در مسجد قبا پی برده ام که ناصر بن قلاوون در سال ۷۳۳ ه . ق به تعمیر اساسی مسجد قبا پرداخته است.

در سال ۸۴۰ ه . ق سقف مسجد به فرمان أشرف بُرسبای و به همّت ابن قاسم محلّی بازسازی و بعضی قسمت های آن تعمیر شد. در سال ۸۷۷ ه . ق که هم زمان با اقامت نورالدین سمهودی در مدینه بود، مناره مسجد خراب شد که آن را به همراه دیگر قسمت های مسجد به فرمان أشرف قایتبای و به همت جناب خواجگی شمسی بن زمن، در سال ۸۸۱ ه . ق بازسازی کردند. در دوران تسلّط عثمانی ها بر سرزمین حجاز، بنای مسجد قبا به وسیله زمام داران عثمانی، تعمیر و بازسازی گردید که آخرین تعمیر مسجد، در زمان سلطان محمود عثمانی و فرزندش، سلطان عبدالمجید عثمانی در طول سال های ۱۲۴۰ / ۱۲۴۵ ه . ق روی داد و به نظر می رسد به مساحت قدیمی آن چیزی افزوده نشده است. میرزا حسین فراهانی در سفرنامه «قفقاز ــ عثمانی ــ مکّه» که به سال های ۱۳۰۲ / ۱۳۰۳ ه . ق، صورت پذیرفته بود، مسجد قبا را زیارت و از بنای آن یاد کرده است که به ظاهر، مربوط به پس از پایان ترمیم های انجام یافته در زمان سلطان عبدالمجید عثمانی است. بنابراین، با توجه به این که می نویسد: «مسجد قبا مسجد کوچکی است که سقف ندارد و سه طرف آن خراب و یک طرف آن آباد است...»، معلوم می شود عثمانی ها تنها قسمت پیشین آن را

بازسازی کرده بودند، ولی عقیده من آن است که گفته میرزا حسین فراهانی در این توصیف درست نیست و به اشتباه بنای مخروبه دیگری را قبا دانسته است؛ زیرا رفعت پاشا در مرآه الحرمین _ از مآخذ نادری که ما را در شناسایی بنای مسجد قبا، پس از آخرین ساخت و ساز آن در سال ۱۲۴۵ ه . ق یاری می دهد _ مسجد قبا را زیارت و آن را چنین توصیف کرده است:

شبستان های مسجد قبا بر ۲۹ ستون استوار است و بنایی است محکم که برای استقامت دیوارهای آن از خارج جرز کاری شده است و سنگ نوشته ای معرّف آخرین تعمیر و ترمیم آن در سال ۱۲۴۵ ه . ق در قسمت بالایی در بزرگ کار گذارده بودند که تا امروز (۱۳۹۷ ه . ق) در جای خود برقرار است.

آخرین توسعه و ساخت و سازی که در بنای مسجد قبا صورت پذیرفت، در سال ۱۳۸۸ ه . ق به امر ملک فیصل عبدالعزیز بود. پس از بررسی و مطالعات هیئت اجرایی توسعه مسجد قبا که به ریاست ابن زیدان _ وکیل وزاره المواصلات دولت _ تشکیل شده بود، قرار شد بر اساس پیشنهاد ابراهیم بن علی عیاشی _ کارشناسی آثار مدینه _ از سوی ضلع شمالی به مساحت مسجد افزوده شود. طول این افزایش، از شرق به غرب مسجد ۳۶ متر و عرض آن از جنوب به شمال ۴ متر بوده است که در نتیجه، مجموع مساحت افزوده شده به بنای مسجد قبا به وسیله سعودی ها حدود ۱۴۴ متر مربع است. منظور هیئت اجراییِ توسعه مسجد از انتخاب این مقدار افزایش مساحت، آن هم در قسمت شمالیِ مسجد، ایجاد فضای مخصوصی برای نماز و رفت و آمد زنان بود. ورودی قسمت زنانه مسجد (باب النساء) هم اکنون در ضلع شرقی شمالی مسجد قرار دارد. این توسعه که همراه با بازسازی دیگر قسمت های فرسوده مسجد صورت پذیرفت، مجموعه مساحت مسجد قبا را از ۱۲۷۶ متر مربع به ۱۴۲۰ متر مربع توسعه داد و به گفته یکی از کارشناسان اوقاف

مدینه، مبلغ ۸۰۰ هزار ریال سعودی هزینه داشته است.(۱)

ب) سقوط مناره مسجد قبا و تعمیر آن

ب) سقوط مناره مسجد قبا و تعمیر آن

سمهودی که از مراجع معتبر و اساسی در تاریخ مدینه به شمار می رود، چنین می گوید:

مأذنه مربعی که در معماری اموی در زمان ولیدبن عبدالملک ساخته شده بود، فرو ریخت (سال ۸۷۷ ه . ق / ۱۴۷۲ م). شاید فرو ریختن مأذنه، صدماتی را به سقف مجاور آن وارد کرده است که سبب بازسازی مأذنه از پی و اساس و مرمّت هایی در سقف و دیوار خارجی غربی از جهت مأذنه تا باب غربی شده است و مأذنه ای با مقطع مربع ۹ × ۹ ذراع (در حدود ۵/۴ × ۵/۴ متر) ساخته شده که دارای دری در دیوار جنوبی بود و به گنبدی منتهی می شد. ارتفاع آن از سطح زمین تا رأس به ۶۱ ذراع (در حدود ۵/۳۰ متر) می رسید و شاید بتوان آن را به مأذنه موجود در زاویه جنوب شرقی حرم نبوی که در زمان قایتبای ساخته شد، تشبیه کرد. پنجره های سه گانه پهلوی مأذنه در دیوار غربی و نیز پنجره مجاور مأذنه در دیوار شمالی مسدود شد.(۲)

ج) بنای جدید قبا

ج) بنای جدید قبا

بنای جدید مسجد قبا که در ۲۶ صفر سال ۱۴۰۶ ه . ق به پایان رسید، در شکل معماری جدید خود، یکی از مهم ترین و زیباترین مسجدهایی است که در مدینه منوره قرار دارد. در بنای فعلی، چهار مناره برای این مسجد در نظر گرفته شده که هر کدام ۴۷ متر طول دارد. مساحت تقریبی آن و بناهای جانبی مربوط به آن، در محدوده ای به مساحت ۱۳۵۰۰ متر مربع است که بر اساس محاسبه های معماران آن،

۱- مدینه شناسی، ج ۱، صص ۱۴ _ ۹.

۲- مدینه منوره، ص ۲۳۲.

گنجایش ۲۰۰۰۰ نمازگزار را دارد.(۱)

۱- آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۲۴۹.

فصل هفتم: مسجد ضرار در مقایسه با مسجد قبا

اشاره

فصل هفتم: مسجد ضرار در مقایسه با مسجد قبا

زیر فصل ها

۱. آیه هایی درباره مسجد ضرار

۲. حسد و تکبّر، عامل توطئه

۳. ابوعامر، بنیان گذار مسجد ضرار

۴. اهداف شوم بنیان گذاران مسجد ضرار

۵. سرانجام مسجد ضرار و بنیان گذار آن

۶. مقایسه مسجد ضرار با مسجد قبا

۱. آیه هایی درباره مسجد ضرار

۱. آیه هایی درباره مسجد ضرار

خداوند بزرگ در سوره مبارکه توبه در آیه های ۱۰۷ تا ۱۱۰، مسجد ضرار را با مسجد قبا مقایسه کرده و می فرماید:

و کسانی که مسجدی ساختند برای زیان رساندن (به مسلمانان) و (تقویت) کفر و تفرقه افکنی میان مؤمنان و کمین گاه برای کسی که از پیش با خدا و پیامبرش مبارزه کرده بود؛ آنها سوگند یاد می کنند که: «جز نیکی (و خدمت) نظر نداشته ایم»، ولی خداوند گواهی می دهد که آنها دروغ گو هستند. هرگز در آن (مسجد به عبادت) نایست! آن مسجدی که از روز نخست بر پایه تقوا بنا شده، شایسته تر است که در آن (به عبادت) بایستی. در آن، مردانی هستند که دوست می دارند پاکیزه باشند و خداوند، پاکیزگان را دوست دارد. آیا کسی که شالوده آن را بر تقوای الهی و خشنودی او بنا کرده، بهتر است یا کسی که اساس آن را بر کنار پرتگاه سستی بنا کرده که ناگهان در آتش دوزخ فرو می ریزد؟! و خداوند، گروه ستمگران را هدایت نمی کند. (ولی) این بنایی را که آنها ساختند، همواره به صورت یک وسیله شک و تردید، در دل هایشان باقی می ماند؛ مگر این که دل هایشان پاره پاره شود (و بمیرند وگرنه، هرگز از دل آنها بیرون نمی رود) و خداوند، دانا و حکیم است.

آیه های بالا، درباره گروهی از منافقان است که برای تحقق بخشیدن به نقشه های شوم خود، اقدام به ساختن مسجدی در

مدینه کردند که بعدها به نام «مسجد ضرار» معروف شد. این موضوع را همه مفسران اسلامی و بسیاری از کتاب های حدیث و تاریخ بیان کرده اند، اگر چه در جزئیات آن تفاوت هایی دیده

می شود. خلاصه ماجرا به گونه ای که از تفسیرها و احادیث گوناگون برمی آید چنین است:

گروهی از منافقـان نزد پیامبر صـلی الله علیه و آله آمدنـد و عرض کردنـد: به ما اجازه بدهیـد مسـجدی در میان قبیله بنی سالم (نزدیـک مسـجد قبـا) بسازیم تا افراد ناتوان و بیمار و پیرمردانِ از کار افتاده در آن نماز بگزارنـد. همچنین در شب های بارانی که گروهی از مردم توانایی آمدن به مسـجد شـما را ندارند، فریضه اسـلامی خود را در آن انجام دهند. این پیشـنهاد در زمانی بود که پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله عـازم جنـگ تبوک بود. پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله به آنهـا اجازه داد، ولی آنها گفتنـد: آیـا ممکن است شـخصاً بیاییـد و در آن نمـاز بگزاریـد؟ پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله فرمود: من فعلاً عازم سـفرم و هنگام بازگشت از سـفر به خواست خدا به آن مسجد می آیم و در آن نماز می گزارم. هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از جنـگ تبوک بـازگشت، همـان ها نزد حضـرت آمدنـد و گفتنـد: اکنون تقاضا داریم به مسـجد ما بیایی و در آنجا نماز بگزاری و از خـدا بخواهی مـا را برکت دهـد و این در حـالی بود که هنوز پیـامبر اکرم صـلی الله علیه و آله وارد دروازه مـدینه نشـده بود. در این هنگام، پیک وحی خـدا نازل شد و آیات یاد شده را آورد و پرده از اسـرار کار آنها برداشت و به دنبال آن، پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله دستور داد آن مسجد را آتش بزنند و بقایای آن را ویران کنند و جای آن را محل ریختن زباله های شهر قرار دهند.(۱)

۲. حسد و تکبّر، عامل توطئه

۲. حسد و تکبر، عامل توطئه

یکی از عوامل توطئه ضرار، حسادت ریشه دوانده در دل های منافقان بود. علّامه طبرسی درباره زیر آیه های ضرار می نویسد:

برخی از مفسـران گفته انـد که جمـاعتی از منافقـان از بنی غنم بن عوف بر قبیله بنی عمر و بن عوف به جهت مسـجد قبا ــ که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آن نماز گزارد ــ حسد بردند؛ با خود گفتند: ما نیز مسجدی می سازیم و در

۱- ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، قم، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۸، چ ۱۰، ج ۸، ص ۱۳۴.

آن نماز می گزاریم و دیگر به جماعت محمد صلی الله علیه و آله حاضر نمی شویم؛ آنها دوازده و بنا بر نقلی پانزده نفر بودند... پس مسجدی پهلوی مسجد قبا ساختند.(۱)

دومین عامل این توطئه، تکبّری بود که در رفتار منافقان به چشم می خورد.

به گفته ابن علان مکی، هشام بن عروه از پدرش نقل می کند مکانی که در آن، مسجد قبا ساخته شد، زمانی ملکِ زنی بود که به او «لَیّه» می گفتند. این زن الاغش را در این مکان می بست. وقتی سعد بن خیثمه در این زمین، مسجد قبا را ساخت، اهل مسجد ضرار گفتند: آیا در مکانی که «لَیّه» الاغش را می بست، نماز بخوانیم؟ نه، به خدا سوگند، هرگز این کار را نخواهیم کرد، بلکه خودمان مسجدی را بنا می کنیم و در آن نماز می خوانیم تا هنگامی که ابوعامر بیاید و با او نماز جماعت بر پا کنیم.(۲)

۳. ابوعامر، بنیان گذار مسجد ضرار

۳. ابوعامر، بنیان گذار مسجد ضرار

یکی از منافقان آن روزگار که سخت درصدد جنگ فکری و فیزیکی با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و یاران حضرت بود، ابوعامر نام داشت. او از هر فرصتی برای رسیدن به اهداف شوم و شیطانی خود بهره می برد. بلاذری می نویسد:

یکی از منافقان قبیله اوس در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ابوعامر نام داشت. او بنده عمروبن صیفی بن نعمان بود. ابوعامر پیوسته با اهل کتاب مناظره می کرد و به مسیحیّت تمایل داشت. درباره رهبانیّت تحقیق می کرد و با راهبان مأنوس بود. ازاین رو، به او راهب می گفتند. وقتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ظهور کرد، به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حسد ورزید. آن گاه به مکه رفت و به همراه مشرکان به جنگ با مسلمانان پرداخت. سپس به شام (به منظور جمع آوری لشکر و یاری گرفتن از پادشاه روم) رفت و در همان جا

۱- شیخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، لبنان، بیروت، داراحیاء التراث العربی، چ ۱، ۱۴۱۲ ه . ق / ۱۹۹۲ م، ج ۵، ص ۵۹۴ با اندکی گزینش.
۲- حُسنِ النبأ فی فضل مسجد قبا، ص ۹۷.

درگذشت.(۱)

۴. اهداف شوم بنیان گذاران مسجد ضرار

۴. اهداف شوم بنیان گذاران مسجد ضرار

خداوند بزرگ در آیه های ۱۰۷ تا ۱۱۰ سوره مبارکه توبه، به این اهداف به صورت جزئی اشاره کرده است. این اهداف را می توان در یک هدف کلی خلاصه کرد که پس از بیان هدف های بیان شده در آیه های مسجد ضرار، به آن می پردازیم.

در تفسیر نمونه، ذیل آیه های یاد شده، اهداف بیان شده در این آیه ها بدین صورت آمده است: خداوند در این آیات به معرفی گروهی می پردازد که با یک نقشه ماهرانه و حساب شده وارد میدان شدند، ولی لطف خدا به یاری مسلمانان شتافت و این نقشه نیز نقش بر آب شد. در نخستین آیه می گوید: گروهی دیگر از آنها مسجدی در مدینه ساختند که هدف های شومی در این نام مقدس نهفته بود. (والذین اتّخذوا مسجداً) سپس اهداف آنها را در چهار قسمت زیر خلاصه می کند:

۱. منظور آنها این بود که با این عمل، به مسلمانان زیان برسانند (ضراراً). «ضرار» در لغت به معنای زیان رساندن عمدی است. آنها در واقع، درست به عکس آن چه ادعا داشتند _ که هدفشان تأمین منافع مسلمانان و کمک به بیماران و از کارافتادگان است _ می خواستند با این زمینه سازی ها، پیامبر را نابود کنند و مسلمانان را در هم بکوبند و حتی اگر پیروز شوند، نام اسلام را از صفحه روزگار براندازند.

۲. تقویت مبانی کفر، هدف دیگر منافقان بود.

۳. آنان با قصد تفرقه افکنی میان مسلمانان، مسجد را ساختند. آنها که بر اساس تعصّب های قومی یا غرض ورزی های شخصی، مسجدها را در کنار یکدیگر می سازند و جماعت های مسلمانان را آن چنان پراکنده می کنند که صفوف جماعت آنها خلوت و بی رونق و بی روح شود، عملی بر خلاف اهداف اسلامی انجام می دهند.

۱- انساب الأشراف، ج ۱، ص ۳۳۴.

۴. آخرین هدف آنها نیز این بود که برای کسی که با خدا و پیامبرش از پیش مبارزه کرده بود، کانونی بسازند تا در این پایگاه نفاق، برنامه های خود را عملی سازند. (و ارصاداً لمن حارَبَ اللّه و رسوله من قبل).

عجیب این است که تمام این اندیشه های پلید و شوم را در یک لباس زیبا و ظاهری فریبنده پیچیده بودند و حتی «سوگند یاد می کردند که ما جز نیکی قصد و نظر دیگری نداشتیم» (و لَيَحْلِفُنَّ اِنْ أردْنا إلّا الْحُسْنى).(۱)

علامه مجلسی در روایتی طولانی نقل می کند که بنای این مسجد و این واقعه به فتنه سامری در غیاب حضرت موسی (ع) و ابوعامر منافق نیز به گوساله سامری تشبیه شده است.(۲) این روایت، از هدف اصلی منافقان؛ یعنی پی ریزی یک کودتای شوم در غیاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، پرده برمی دارد.

با قطع نظر از روایت، بررسی شرایط مدینه در زمانی که این مسجد بنا شد، گویای همین مطلب است. این مسجد در زمانی بنا شد که مسلمانان آماده اعزام به جنگ تبوک بودند. منافقان همگی از دستگیر شدن زودهنگام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و یاران او به دست سپاه روم خبر می دادند. عبداللّه بن اُبیّ به هم دستان منافق خود می گفت:

«محمد می خواهد با رومیان جنگ کند، آن هم با این سختی گرما و در سرزمینی دور و در برابر سپاهی که توان جنگ با آن را ندارد. گویا محمد جنگ با رومیان را بازی پنداشته است... گویی هم اکنون می بینم که فردا اصحاب محمّد همگی اسیر شده و به طناب ها پیچیده اند».

به این ترتیب، می توان گفت که بنای این مسجد، درست مانند پی ریزی یک کودتا در غیاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در چنین شرایطی، افزون بر آنکه محمد بن مَسْلَمه یا سباع بن عرفُطه را به جانشینی خود در مدینه گماشته بود، علی (ع)

۱- تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۱۳۶.

۲- بحارالانوار، ج ۲۱، ص ۲۶۳.

را نیز در مـدینه باقی گذارد و وی را به منزله هارون ــ که در غیاب موسـی (ع) جانشـین او در میان بنی اسـرائیل بود ــ معرفی کرد.(۱)

۵. سرانجام مسجد ضرار و بنیان گذار آن

۵. سرانجام مسجد ضرار و بنیان گذار آن

عُمْر مسـجد ضـرار چنـدان طولانی نبود. این مسـجد در فاصـله زمانی که مسـلمانان به همراه پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله به جنگ تبوک رفتنـد و برگشـتند، برپا بود و منافقان در آن نماز می گزاردنـد. اگر مقدار زمانی را که پیامبر برای پیمودن مسیر مـدینه تاتبوک و بازگشت از آنجا صـرف کرده بود، به مـدت اقامت پیامبر در تبوک که گویا بیست شب بوده است، بیافزاییم، عُمْر کوتاه این مسجد معلوم خواهد شد.(۲)

پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله پس از بازگشت از جنگ تبوک، پیش از وارد شدن به مدینه، دستور تخریب و آتش زدن این مسجد شیطانی را صادر کرد. وقتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه نزدیک می شد، منافقان خدمت حضرت رفتند و از ایشان خواسـتند تا در مسـجد آنها نماز بگزارد. در این هنگام، آیه های مسـجد ضـرار به وسـیله جبرئیل امین (ع) بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد و نقشه آنها را نقش بر آب کرد.

واقدی می نویسد:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، عاصم بن عَدْی عملانی و مالک بن دُخْشُم سالمی را فراخواند و فرمود: به سوی این مسجد که اهـل آن سـتمگرند، برویـد و آن را خراب کرده و آتش بزنیـد! آن دو نفر پیـاده و با شـتاب بیرون رفتنـد تا به مسـجد بنی سالم رسـیدند. مالک بن دُخْشُم به عاصم بن عدی گفت: بگذار تا من از خانه خود آتشی بیاورم. آن گاه به خانه خود رفت و شاخه خرمای آتش زده ای را آورد و هر دو شـتابان و در حالی که می دویدنـد، حرکت کردند و میان نماز مغرب و عشا که آنها در مسجد خود بودند، به آنجا

۱- رحیم نوبهار، سیمای مسجد، قم، چاپ خانه نهضت، ۱۳۷۶، چ ۲، ج ۲، صص ۲۸۰ و ۲۸۱.
۲- رحیم نوبهار، سیمای مسجد، قم، چاپ خانه نهضت، ۱۳۷۶، چ ۲، ج ۲، صص ۲۸۰ و ۲۸۱.

رسیدند. در آن هنگام، امام جماعت ایشان، مجمع بن حارثه (جاریه) بود. عاصم می گوید: فراموش نمی کنم هنگامی را که آنها به ما نگاه می کردند، در حالی که گوش هایشان مانند گوش گرگ آویخته بود. ما مسجد را آتش زدیم و آتش گرفت و تنها کسی که باقی مانده بود و نگاه می کرد، زیدبن حارثه بن عامر بود و چون مسجد آتش گرفت، آن را ویران و با خاک یکسان کردیم و آنها پراکنده شدند.(۱)

۶. مقایسه مسجد ضرار با مسجد قبا

۶. مقایسه مسجد ضرار با مسجد قبا

الف) خداوند بزرگ در قرآن کریم، آشکارا به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور می دهد که هرگز در این مسجد (ضرار)، قیام به عبادت مکن و نماز نگزار، بلکه به جای این مسجد شایسته تر این است که در مسجدی به عبادت بایستی که شالوده آن از روز نخست بر اساس تقوا گذارده شده، نه این مسجد (ضرار) که اساسش از روز نخست بر کفر و نفاق و بی دینی و تفرقه بنا شده است. مفسّران گفته اند مسجدی که در جمله بالا به آن اشاره شده _ که شایسته است پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آن نماز بخواند _ همان مسجد قبا است که منافقان، مسجد ضرار را نزدیک آن ساخته بودند.(۲) مسجد قبا مسجدی است که از روز نخست بر اساس تقوا بنا شده است، در حالی که مسجد ضرار، مسجدی است که به ظاهر مسجد، ولی در باطن، لانه جاسوسی و نقشه کشی منافقان علیه اسلام و مسلمانان است.(۳)

ب) مسجد قبا، مسجد نمازگزاران پاک است، در حالی که مسجد ضرار، مسجد نمازگزاران ناپاک به شمار می رود. قرآن کریم می فرماید: «گروهی از مردان در آن (مسجد قبا) به عبادت مشغولند که دوست دارند خود را پاکیزه نگه دارند و خدا پاکیزگان

۱- محمد بن عمر واقدی، مغازی (تاریخ جنگ های پیامبر صلی الله علیه و آله)، ترجمه: محمود مهدوی دامغانی، نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۶، چ ۱، ج ۳، ص ۷۹۶.

۲- تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۱۳۹.

۳- جعفر سبحانی، مثل های زیبای قرآن، مجله مکتب اسلام، ش ۶، شهریور ۸۱.

را دوست دارد.» طهارت در اینجا معنای وسیعی دارد که هرگونه پاک سازی روحانی (از آثار شرک و گناه) و جسمانی (از آلودگی به کثافات و نجاسات) را شامل می شود.(۱)

ج) قرآن کریم در تشبیهی زیبا، به روشنی، بی ثباتی و سستی عقیده منافقان و استحکام و بقای عقیده اهل ایمان و برنامه های آنان را روشن می کند. مؤمنان در عقیده به کسی می مانند که برای بنای یک ساختمان، زمین بسیار محکمی را انتخاب و آن را از شالوده، با مصالحی پردوام و مطمئن بنا می کند، ولی منافقان در عقیده مانند کسی هستند که ساختمان خود را بر لبه رودخانه ای می سازد که سیلاب، زیر آن را به کلی خالی کرده و هر آن، در معرض سقوط و ویرانی است. همان گونه که نفاق ظاهری محتوا ندارد، چنین ساختمانی نیز ظاهری بدون پایه و شالوده دارد. این ساختمان هر آن ممکن است فرو بریزد. مکتب اهل نفاق نیز هر لحظه ممکن است باطن خود را نمایان کند و به رسوایی بیانجامد. قرآن کریم می فرماید:

آیا کسی که بنای آن مسجد (قبا) را بر پایه تقوا و پرهیز از مخالفت فرمان خدا و جلب خشنودی او نهاده است بهتر است یا کسی که شالوده ساختمانش را بر لبه پرتگاه سستی در کنار دوزخ نهاده است، که به زودی در آتش جهنّم، سقوط خواهد کرد.

د) مؤمنان (اهل قبا) به سبب حقّانیت رفتار، گفتار و باورهایشان هرگز حالت تردید، سرگردانی و لجاجت در خود نمی بینند، ولی منافقان (اهل ضرار) به سبب نفاق و دورویی و باطل بودن رفتار، گفتار و باورهایشان چاره ای جز لجاجت ندارند. از این لجاجت در برابر حق، میوه های مرگ بار تردید و شک و حیرت و سرگردانی همیشگی به ثمر می نشیند.

«قرآن کریم در آخرین آیه از آیه های مسجد ضرار، به لجاجت و سرسختی

۱- تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۱۴۰.

منافقان اشاره می کند و می گوید آنها چنان در کار خود سرسختند و در نفاق، سرگردان و در تاریکی و ظلمت کفر، حیرانند که حتّی بنایی را که خودشان برپا کردند، همواره به عنوان یک عامل شک و تردید، در قلوب آنها می ماند، مگر اینکه دل های آنها قطعه قطعه شود (و بمیرند). آنها پیوسته در حالت حیرت و سرگردانی به سر می برند و این کانون نفاق و مسجد ضراری که برپا کرده بودند، به صورت یک عامل لجاجت و تردید در روح آنها همچنان باقی می ماند. اگرچه آن مسجد را پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بسوزاند و ویران کند، ولی گویی نقش آن از دل پر تردیدشان زایل نمی گردد».(۱)

۱- تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۱۴۲.

فصل هشتم: درس ها و عبرت ها (آسیب شناسی مسجدها)

فصل هشتم: درس ها و عبرت ها (آسیب شناسی مسجدها)

بنا کردن مسجدها، چنان که در صدر اسلام، برای شکل گیری و گسترش دین مبین اسلام ضرورت داشت، در حال حاضر و دوره های بعدی نیز برای تقویت و بقای اسلام حیاتی است. این مهم در صورتی تحقق خواهد یافت که مسجدهایی با ویژگی هایی همچون مسجد قبا که از آغاز تا انجامش، صبغه ای کاملاً الهی داشت و در راستای تقویت اسلام و مسلمانان بود، بنا شود، نه مانند مسجد ضرار که جز خسران چیزی در پی نداشت. ازاین رو، ضروری است درس ها و عبرت هایی که در حادثه مسجد ضرار نهفته است، تبیین شود و در مرحله عمل به اجرا درآید. برخی از این درس ها و عبرت ها چنینند:

۱. انگیزه الهی در مسجدسازی

آبادانی مسجد قبا، نتیجه انگیزه الهی بانیان آن بود، چنان که نکوهش و ویرانی مسجد ضرار را باید پی آمد انگیزه شیطانی بانیان آن دانست.

از صدر اسلام تاکنون، هر مسجدی که با انگیزه ای الهی بنا شده، رونق معنوی ویژه ای داشته است. مسجدهایی مانند مسجد قبا، مسجدالنبی صلی الله علیه و آله، مسجدالحرام و مسجد کوفه در صدر اسلام و مسجد مقدس جمکران یا مسجد امام حسن عسکری (ع)(۱) در قرن های اخیر، از جمله این مسجدها است. رونق معنوی این مسجدها و مسجدهایی از این دست، تنها به سبب الهی بودن انگیزه بانیان آنها است. برای مثال، مسجد اعظم را ـ که در جوار حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه (س) قرار دارد ـ

۱- این مسجد به امر امام حسن عسکری (ع) به دست احمد بن اسحق قمی ساخته شده است و تا کنون رونق و معنویت ویژه ای دارد.

حضرت آیت اللّه العظمی بروجردی رحمه الله بنیان نهاد؛ کسی که در تقوا و اخلاص، زبانزد خاص و عام بود.

در برابر این مسجدها، مسجدهایی نیز بوده انـد که به سبب الهی نبودن انگیزه بانیان آنها نه تنها برکتی نداشته انـد و مـدحی درباره آنها نرسیده است، بلکه مورد لعن واقع شده اند. ثقفی می نویسد:

در شهر کوفه، مساجدی مبارک و مساجدی لعنت شده وجود دارد. مساجد مبارک عبارتند از: مسجد غَنِی (که مرد مؤمنی آن را بنا کرده است)، مسجد جعفی، مسجد بنی ظفر (ابن ظفر) و مسجدالخمراء و مساجدی که مورد لعن واقع شده اند، عبارتند از: مسجد اشعث بن قیس، مسجد جریر بن عبداللّه بَجَلی، مسجدثقیف و مسجد سِماک که بر روی قبر یکی از فراعنه ساخته شده است.(۱)

مرحوم کلینی و شیخ طوسی نیز در روایتی نقل کرده اند که «در شهر کوفه، چهار مسجد به خاطر خوشحالی از شهادت امام حسین (ع) تجدید بنا شد که عبارتند از: مسجد اَشْعث، مسجد جریر، مسجد سماک و مسجد شَبَث بن رِبْعی».(۲)

بدیهی است مسجدهایی که مورد لعنت باشند و به سبب خوشحالی از شهادت فرزند رسول اللّه صلی الله علیه و آله تجدید بنا شوند و با انگیزه الهی ساخته نشده اند، مسجدهایی هستند که بانیان آنها با انگیزه های شیطانی آنها را ساخته اند.

در جامعه کنونی ما نیز که در امر مسجدسازی (و مدرسه سازی و مانند آن) بانیان و خیّرینی وجود دارند، باید فرهنگ باقیات الصالحات و نیت الهی داشتن به این بزرگواران آموزش داده شود تا از نیت هایی مانند: شهرت طلبی، خودنمایی،

۱- ابراهیم بن محمد ثقفی، الغارات، قم، مؤسسه دارالکتاب، ۱۴۱۰ ه . ق، ج ۲، ص ۳۳۳.

۲- ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی رّازی، الکافی، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵، ج ۳،ص ۴۹۰، ح ۲؛ محمدبن حسن طوسی، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۲۵۰، ح ۸.

فریب افکار عمومی ضربه زدن به اسلام به دور باشند.

۲. جلوگیری از تسلّط نااهلان بر مسجد

بی شک، بخش قابل توجهی از صلاح و فساد مسجد، به کسانی باز می گردد که مسجد را بنا می کنند و در آن نماز می گزارند و اداره امور آن را بر دوش می گیرند؛ یعنی کسانی که در عُرف، آنها را «اهل مسجد» می نامیم. اینان با رفتار صحیح خود می تواننـد فضای مسجد را به سوی خیر و صلاح هـدایت کننـد، چنان که با کردار ناپسند خود می تواننـد مسجد را به تباهی بکشند.

اگر برترین مسجدهای روی زمین را برشماریم، در آغاز بایـد از مسجدالحرام یاد کنیم. با این حال، این مسجد مقدس در دوران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زیر سلطه نـا اهلان بود. ازاین رو، نمی توانست نقش مؤثّر خود را در زمینه های گوناگون ایفا کند. از نمازگزاردن پیامبر و یاران آن حضرت در این مکان مقدس جلوگیری می شد. کسی که آیه های روح بخش قرآن را در این مسجد با بانگ رسا تلاوت می کرد، مورد ضرب و شتم قرار می گرفت. وقتی مسجدالحرام با آن همه قداست و عظمت، در سایه نااهلیِ اهل آن به چنین سرنوشتی دچار شود، حال پیداست که با دیگر مسجدها چگونه برخورد می شود. پس صلاح و فساد مسجد، تا اندازه زیادی به اهل آن بستگی دارد.(۱)

در زمان کنونی نیز برخی از برترین مسجدهای اسلام مانند: مسجدالأقصی در سیطره حاکمان ظلم و جور قرار گرفته است و مسلمانان تا حدود زیادی از برکت ها و آثار آن محروم مانده اند.(۲)

با بیان ویژگی های کسانی که شایستگی اداره مسجدها را دارنـد، به روشنی می توان ویژگی های نااهلان را دریافت. مدیر شایسته مسجد کسی است که این

۱- سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۸۷.

۲- سیمای مسجد، ج ۱، ص ۶۸.

ویژگی ها را دارا باشد: ایمان و تقوا، حُسن خلق، عدالت، امانت داری (تعهّد)، توانایی، حسن سابقه، صداقت و وفای به عهد، تسلّط بر نفس، دوراندیش بودن، متعادل و فروتن بودن و پیشگام بودن.(۱)

با این بیان، اگر کسانی که مسجدها را اداره می کنند، افرادی بی تقوا، بدخلق، فاسق، خیانت کار در امانت و تعهد، ناتوان، دارای سوءسابقه یا دروغ گو و... باشند، می توانند پی آمدهای منفی فراوان در پی داشته باشند.

در جامعه امروزی، بیشتر نااهلان مسجدها، کسانی هستند که یا در امر تولیت، تقوای کافی ندارند و از تهمت، ضایع کردن حقوق مردم و بیت المال، دروغ گویی، غیبت، زورگویی، استبداد رأی و تکبّرورزی ابایی ندارند یا به دلیل بداخلاقی سبب رانده شدن بسیاری از جوانان از مسجد می شوند و یا به دلیل ناتوانی مدیریتی، با صرف حجم زیادی از بودجه مسجد و بیت المال به فعالیت هایی بس ناکارآمد و بی فایده یا کم فایده دست می زنند. ازاین رو، لازم است مردم و متولیان کانون ها و سازمان های امور مسجدها بر متولیان و مدیران مسجدها نظارت داشته باشند.

۳. پرهیز از حسدورزی و رقابت ناصحیح در مسجدسازی

اگرچه در آیه های مسجد ضرار، حسادت به عنوان یکی از عوامل توطئه بیان نشده است، ولی بنا بر عقیده برخی مفسّران، آنچه در آغاز، انگیزه بانیان مسجد ضرار را تشکیل می داد، حسادت ورزیدن و حسّ رقابت ورزی آنان نسبت به قبیله «بنی عمروبن عوف» بود که مسجد قبا در محلّه آنان قرار داشت. بر اساس این سخن باید گفت انگیزه اهل ضرار، در آغاز، حسادت بوده، ولی با گذر زمان، اهدافِ به مراتب پلیدتری در آنها پدید آمد.

اساساً شدّت گرفتن و قوت یافتن انگیزه های پلید در انسان امری ممکن به شمار

۱- علی محمدی آشنایی، سازمان و مدیریت مسجد، تهران، معاونت فرهنگی مرکز رسیدگی به امور مساجد، اردیبهشت ۱۳۷۷، چ ۱، ص ۱۷۷.

می رود. ازاین رو، اگر ساختن مسجد با انگیزه حسادت همراه باشد، بی تردید، اهداف شوم تری را در پی می آورد. در این گونه موارد، حسدورزی و رقابت ناصحیح، هر چه بیشتر نمایان می شود.(۱) متأسفانه این گونه رقابت صحیح و حسدورزی در مسجدهای جامعه ما به شکل های گوناگونی به چشم می خورد:

الف) رقابت در ساختن مسجد

با کمال تأسف دیده می شود که در برخی موارد با انگیزه های رقابتی و در پوشش های گوناگون، چند مسجد در یک منطقه بنا می شود، بدون آنکه واقعاً نیازی به آنها باشد. این وضع ناگوار در روستاها و مناطق کم جمعیّت بیشتر دیده می شود. چنین مسجدهایی گاه نه تنها مایه هم بستگی مسلمانان نیستند، بلکه خود، عامل چنددستگی و جدایی مردمند، حال آنکه مسجد در یک منطقه بایستی پیونددهنده دل ها و میعاد هم بستگی آنها باشد. ازاین رو، جا دارد از ساختن مسجدهای گوناگون، چنانچه نیازی به آنها نیست، بپرهیزیم و به جای بنا کردن مسجدهایی که درهای آنها معمولاً بسته است، در آبادی و رونق مسجدهای موجود بکوشیم.(۲) با این همه، باید گفت که نمی توان از مردم یک شهر و منطقه انتظار داشت همگی در یک مسجد حاضر شوند؛ زیرا بسیاری از دوستداران مسجد، به دلیل ناتوانی، پیری و...، نمی توانند مسافت زیادی را بپیمایند. پس آنچه باید مورد توجّه بانیان مساجد قرار گیرد، این است که با پرهیز از انگیزه های رقابتی، شرایط منطقه ای را بررسی کنند و چنانچه با توجّه به شرایط زمان و مکان و مردم ساکن در منطقه، نیازی به بنای مسجد جدید باشد، این عمل خداپسندانه را انجام دهند.(۳)

۱- سیمای مسجد، ج ۱، ص ۲۹۲.

۲- سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۹۳.

۳- سیمای مسجد، ج ۲، ص ۲۹۵.

ب) رقابت های نادرست پس از ساختن مسجد

در پاره ای موارد، حتی پس از ساختن مسجد، رقابت هایی نادرست دیده شده است؛ رقابت در به دست آوردن مسئولیت های کلیدی یا جزئی مسجد مانند: ریاست هیئت امنا، عضویت در آن، مدیریت مالی مسجد، مدیریت امور فرهنگی، مدیریت کتاب خانه و نوارخانه و غیره که در برخی موارد با حسادت همراه است. به ویژه در زمینه اعضا و رئیس هیئت امنای برخی مسجدها، به دلیل این که افراد بی تقوا با استفاده از رقابت نادرست، به هیئت امنا راه یافته اند، چه بسا حتی در ایام دهه محرم، از دعوت روحانی برای بیان احکام دینی جلوگیری و مردم را از این موهبت معنوی محروم می کنند. در برخی موارد، ناسازگاری با امام جماعت مسجد شیوه ای است که با آن می کوشند ائمه جماعت را از مسجد طرد کنند. این مشکلات، همگی ناشی از وجود افرادی بی تقوا، بی لیاقت و ناتوانی است که تنها برای به دست آوردن شهرت و مقام و ارضای شهوت رقابت و حسد ورزی، به گونه ای عضو هیئت امنای مسجد شده اند.

رقابت هایی جزئی تر از این موارد نیز وجود دارد که به مسئولان مسجد محدود نمی شود، مانند: رقابت و چشم و هم چشمی در پرداخت کمک های نقدی و غیرنقدی به مسجد، رقابت و حسادت در ایستادن در صف اول نماز جماعت به ویژه در پشت سر یا سمت راست و چپ امام، رقابت در خواندن دعاها و قرآن در پشت بلندگو و... .

درمان این بیماری تنها در فرهنگ سازی و بیان نتایج اخروی اخلاص و هم دوستی و ایثار از سویی و تبیین زیان های اخروی ریا، سُمعه، حسد، تکبّر از سوی دیگر است که در این میان، ائمه جماعات و رسانه های گروهی نقشی بسیار اساسی دارند.

۴. استفاده از مذهب بر ضد مذهب

داستان مسجد ضرار، درسی برای همه مسلمانان در سراسر تاریخ است. گفتار خداوند و رفتار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به روشنی نشان می دهد که مسلمانان هرگز نباید آن چنان ظاهربین باشند که تنها به چهره های حق به جانب بنگرند و از اهداف اصلی بی خبر بمانند. مسلمان واقعی کسی است که نفاق و منافق را در هر زمان، در هر مکان و در هر لباس و چهره بشناسد، حتی اگر در چهره دین و مذهب و در لباس طرفداری از قرآن و مسجد باشد. استفاده از مذهب بر ضدمذهب، پدیده نوظهوری نیست. باید گفت استعمارگران و منافقان، در هر اجتماعی برآنند تا از این راه، گرایش های مذهبی مردم را به مسیر دلخواهشان هدایت کنند. بدیهی است در محیطی مانند مدینه، آن هم در دوران پیامبر با آن نفوذ فوق العاده اسلام و قرآن، مبارزه آشکار بر ضد اسلام، ممکن نبود، بلکه باید «لا مذهبی» را در لفافه مذهب و باطل را در لباس حق بپیچند و عرضه کنند تا مردم ساده دل، جذب شوند و اندیشه های پلید آنها لباس عمل بپوشد، ولی مسلمان راستین هرگز فریب این گونه ظاهرسازی ها را نخواهد خورد. مسلمانان باید با دقّت در عوامل و گردانندگان این گونه برنامه ها و بررسی قرینه های دیگر، به ماهیّت اصلی این اندیشه ها پی ببرند و چهره باطنی افراد را پشت چهره ظاهری ببینند.

استفاده از مذهب بر ضد مذهب در تاریخ اسلام، پس از جریان مسجد ضرار نیز بارها مورد سوءاستفاده دشمنان اسلام قرار گرفته است، چنان که در زمان خلافت حضرت علی (ع) این سیاست شوم از سوی معاویه با قرار دادن قرآن ها بر نیزه ها و برافراشتن آنها به کار گرفته شد.

۵. غافل نشدن از دشمنان داخلی هنگام جنگ با دشمنان خارجی

منافقان در آستانه جنگ تبوک از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست کردند تا به طور رسمی، پایگاه (نفاق) آنان را بازگشایی کند، ولی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، امام علی (ع) را در مدینه به

جای خود گمارد و پس از بازگشت، مسجد ضرار را نابود کرد.(۱)

۶. سوء استفاده از نماز پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دیگر بزرگان

۶. سوء استفاده از نماز پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دیگر بزرگان(۲)

یکی از ابزارهایی که منافقان و دشمنان اسلام در طول تاریخ می کوشیدند از آن بهره برداری کنند، استفاده از تأیید سرشناسان دینی برای توجیه اعمال خود بوده است. در داستان مسجد ضرار، منافقان می دانستند که اگر حتی یک بار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مسجد آنها بیاید و در آن نماز بگزارد، آن مسجد در نظر همه مسلمانان، مسجدی تأیید شده و مقدّس به شمار خواهد رفت و به دنبال آن خواهند توانست در پوشش تقدس به دست آمده، نقشه های براندازی اسلام را رفته رفته اجرا کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که همه رفتار و گفتارش حکیمانه بود، این فرصت را به راحتی از آنها گرفت و اجازه نداد این مسجد نفاق فعال شود.

در جامعه امروزی ما نیز متأسفانه کسانی که در پی فریب افکار عمومی هستند و می خواهند به هر صورتی که شده، در چشم و دل مردم برای خود شهرت یا تقدّسی ایجاد کنند، می کوشند خود را به نوعی، با علما و مراجع و مسئولان دل سوز و انقلابی کشور مرتبط نشان دهند. ازاین رو، لازم است مسئولان نظام و دیگر شخصیت های علمی و معنوی، بدون توجه به واقعیت ها، کسی را تأیید یا ستایش نکنند، مگر کسانی که به حق، تخصّص، تعهد و تقوای کافی داشته باشند. در نگاهی جزئی تر می توان این مراقبت را به قشرهای دیگر نیز توصیه کرد. افراد معتمد یک محلّه، امام جماعت و هیئت امنای مسجد، پاسگاه منطقه، شهردار، فرماندار، اعضای شورای شهر، نمایندگان مجلس و...، همه و همه باید به این نکته توجه داشته باشند؛ زیرا هر یک از این قشرها بنا به نفوذ و مقبولیتی که در جامعه دارند،

۱- محسن قرائتی، تفسیر نور، تهران، نشر مرکز فرهنگی، درس هایی از قرآن، ۱۳۷۸، چ ۵، ج ۵، صص ۱۲۹ _ ۱۳۴. با اندکی گزینش

۲- محسن قرائتی، تفسیر نور، تهران، نشر مرکز فرهنگی، درس هایی از قرآن، ۱۳۷۸، چ ۵، ج ۵، صص ۱۲۹ _ ۱۳۴. با اندکی گزینش

می توانند زمینه های شهرت و تأیید کسانی را فراهم آورند.

۷. زیان باری شکستن یکپارچگی مسلمانان

در آیه شریفه، تفرقه افکنی و وحدت زدایی مؤمنان جامعه اسلامی در ردیف کفر آورده شده است. به همین سبب، می توان به میزان زیان بار بودن آن پی برد. همان گونه که ساختمان در صورت گسستگی و جدا شدن اجزای آن از هم بر اثر کوچک ترین لرزه یا توفانی، به ویرانه ای تبدیل خواهد شد، در جامعه اسلامی نیز بر اثر چنددستگی و تفرقه میان مؤمنان، بسیار آسیب پذیر خواهد بود و هرگز استواری و صلابت نخواهد داشت. بنابراین، ضروری است با فرهنگ سازی و اطلاع رسانی صحیح نسبت به کسانی که خواسته یا ناخواسته، اسباب تفرقه را در نظام اسلامی فراهم می کنند، از پیش آمدن چنین معضل خطرناکی جلوگیری شود.

۸. سوگند دروغ، شیوه منافقان(۱)

این بخش از آیه، از یکی از خصلت های همیشگی منافقان پرده برداشته است. کسانی که در وجودشان، متاعی به نام صدق و راستی ندارند، برای پوشاندن این نقیصه و فریفتن مخاطب، دست به دامانِ سوگندهای دروغ می شوند. در داستان حضرت یوسف (ع) وقتی برادران یوسف نزد حضرت یعقوب (ع)آمدند، برای صادق جلوه دادن خود، با چهره ای حق به جانب، سوگندهایی دروغ یاد کردند. این خصلت تنها در موارد تاریخی نیست، بلکه هر کس که روحیه نفاق و دورویی و فریب کاری به خود بگیرد، چنین خصلتی را در خود خواهد یافت. ازاین رو، باید در صدق سوگند کسانی که برای هر چیز کوچک و بزرگی سوگندهای فراوان یاد می کنند و این عمل به شیوه همیشگی آنان تبدیل شده است، تأمل کرد.

۱- لیحلفنَّ.

۹. تبلیغات حق به جانب دشمن(۱)

در شناسایی حق نباید به «عنوان» افراد، ادّعاها و زرق و برق تبلیغات آنها توجه شود، بلکه بنا به فرموده معصومین (ع) باید در هر مسئله ای، نخست حق را با توجه به دستورهای اسلام بشناسیم. آن گاه هر کس را که از آن پیروی می کند، اهل حق و صادق و هر کس را که خلاف آن عمل می کند، اهل باطل و دروغ گو بدانیم.

۱۰. ممنوع بودن ضرر زدن در اسلام، با عنوان مسجد(۲)

اگر مسجد که فعال ترین رسانه اطلاع رسانی دینی است، در منطقه ای جز زیان چیزی به بار نیاورد، بسته و ویران می شود، وضع دیگر رسانه های اطلاع رسان دینی روشن است. از یک مؤلّف و مبلّغ دینی گرفته تا بالاترین جایگاه های اطلاع رسانی دینی، اگر معیار صحیح اسلامی، ظرافت در تبلیغ، پرهیز از عوامل زیان آور، داشتن تخصص کافی دینی و اموری از این دست، در امر تبلیغ رعایت نشود، بایستی آن رسانه را بازسازی یا تعطیل کرد.

۱۱. پرهیز از اقامه نماز در مسجد مخالفان اسلام(۳)

با نگاهی دقیق تر می توان از این آیه نتیجه گرفت که در هر محل، مجتمع و پایگاهی که مخالفان اسلام آن را بنا نهاده یا در آن گرد هم می آیند، نباید حضور پیدا کرد. این محل و مجتمع، ممکن است مسجدی مانند ضرار، یا مکانی مانند: دارالندوه یا جلسه، همایش، یا گردهمایی برای پیشبرد اندیشه های باطل منافقان باشد. امروزه، این جلسه ها کم و بیش در برخی نقاط کشور، هر چند وقت یک بار به طور عمومی یا خصوصی برپا می شود که در آن، افرادی معلوم الحال برای سخنرانی و ترویج افکار غیراسلامی خود حضور می یابند و متأسفانه برخی جوانان ناآگاه نیز در این

۱- إنْ أردنا الاّ الحسنی.

۲- تفسیر نور، صص ۱۲۹ _ ۱۳۴.

۳- لا تَقُمْ فیه ابداً.

جلسه ها شرکت می کنند.

۱۲. جدایی ناپذیری عبادت از سیاست(۱)

حتی با نماز نباید باطلی را تقویت کرد. این درس، به نوعی تبیین علت برای درس یازدهم است؛ زیرا پی آمد و دستاورد حضور در اجتماع دشمنان اسلام را بیان می کند که عبارت است از تقویت، تأیید و به نوعی بازارگرمی برای مخالفان اسلام. اگر هیچ یک از مؤمنان و مردم جامعه اسلامی در گردهم آیی های آنان حاضر نشوند، در مدّت کوتاهی، تلاش های آنان بی نتیجه می ماند و هرگونه تجمعی از سوی آنان با بی رونقی و بی توجهی مردم روبه رو می شود.

۱۳. الگوپذیری مسلمانان از پیامبر در وارد نشدن به مسجد ضرار(۲)

به جز رهبر جامعه اسلامی، مردم در بسیاری از انتخاب ها و حرکت ها، به رفتار بزرگان جامعه می نگرند و به سبب اعتمادی که نسبت به آنان دارند، مانند آنها عمل می کنند. در این میان، نقش سلسله جلیله روحانیت بسیار حساس است.

۱۴. علاقه به پاکی و کمال، خود، یک کمال است(۳)

چنان که دوست داشتن پاکی و کمال و پیرو آن، دوست داشتن انسان های پاک و باکمال در دین اسلام ستوده شده است، دوست داشتن ناپاکی و گناه و در پی آن، ابراز محبت قلبی یا زبانی نسبت به انسان های ناپاک و گناه کار، نکوهش شده است. در جامعه امروزی که بسیاری از نیکی ها و انسان های نیک به طور مشخص از بدی ها و انسان های بد قابل تشخیص است، شایسته است فرهنگ اسلام در علاقه

۱- لا تقم فیه ابداً.

۲- خطاب آیه به پیامبر صلی الله علیه و آله است: لا تقم فیه ابدا.

۳- یحبّون أن یتطهروا.

داشتن به خوبی ها و انسان های پاک و بی محبتی به بدی و بدها، در جامعه ترویج شود.

۱۵. مسجد، زمینه پاکی از پلیدی ها

لازم است در تبلیغ مسجد در رسانه های گروهی، تنها به عملکرد ظاهری مسجد که انجام مراسم های دینی است، بسنده نشود، بلکه به نقش باطنی و معنوی آنکه آراستن روح و جان است، بیشتر توجه شود.

۱۶. ارزش مکان ها، بسته به افرادی است که به آنجا رفت و آمد می کنند(۱)

ارزش یک مسجد به نمازگزاران آن است، نه گنبد و گلدسته های آن. در یک نگاه کلی می توان از این آیه شریفه این درس را آموخت که در روی آوردن به افراد و مکان ها، نباید زیبایی های ظاهری، ملاک انتخاب باشد، بلکه مغز و محتوای درونی بایستی معیار گزینش قرار گیرد.

۱۷. پاکان، محبوب خدایند.(۲)

۱۸. گاهی مسجد، بانیان خود را به قعر دوزخ می افکند.(۳)

این وعده ای از سوی خدای بزرگ است و در انتظار هر کسی که بنایی را مخالف اسلام پی ریزی کند، خواهد بود.

۱- لمسجدٌ... احق ان تقوم فیه، فیه رجال یحبّون ان یتطهروا.

۲- یحبّ المتطهرین.

۳- فَانْهارَ بِهِ فِی نارِ جَهنّم.

۱۹. بنیاد باطل بر باد است.(۱)

۲۰. سوء استفاده از مراکز مذهبی و باورهای دینی مردم، ستم کاری است.(۲)

۲۱. بنیان های اعتقادی منافقان، سست و همراه با تردید است.(۳)

۲۲. هرچند بنای نفاق ریشه کن شود، ولی آثار نفاق که در دل ها ریشه دوانده، همچنان ماندگار است، تا مرگ منافق فرا رسد.(۴)

۲۳. منافقان، تشکیلات و پایگاه دارند.(۵)

۲۴. منافق، آرامش ندارد.(۶)

۲۵. خداوند از انگیزه منافقان در ساخت مسجد ضرار آگاه است.(۷)

۱- بُنیانَه عَلی شَفا جُرُفٍ هارٍ.

۲- الظالمین.

۳- بنواریبهً.

۴- إلاّ أَنْ تَقْطَعَ قُلوبُهم.

۵- بنیانهم الذی بَنَوْا.

۶- ریبهً فی قلوبهم.

۷- و اللّه علیکم حکیم.

فصل نهم: گزیده ادب فارسی

اشاره

فصل نهم: گزیده ادب فارسی

زیر فصل ها

متون ادبی

شعر

متون ادبی

اشاره

متون ادبی

زیر فصل ها

مسجد قبا، معدن تقوا

اولین مسجد در تاریخ هجری

مسجد قبا، معدن تقوا

مسجد قبا، معدن تقوا

ندای دعوت محمّدامین صلی الله علیه و آله، دل های مکّیان را شیدای خود کرده و موسیقای طنین دعوتش، کوچه پس کوچه های مکّه را دربرگرفته و سلطه نازیبای سیه دلان بر مکّیان، به زردی گراییده است. آنان که پایه های سلطنت کهن خویش را در حال فروپاشی می بینند، گردهم می آیند تا شاید به خیال خود طرحی دراندازند و بنیان اسلام محمد صلی الله علیه و آله را براندازند. سرانجام، اجتماعشان با تصویب نقشه قتل پیامبر از هم می پاشد، ولی زهی سخنان بیهوده و زهی نقش های بر آب!

خدای مکّه، خود، به یاری پیامبر آمد. باران وحی باریدن گرفت و آیات حق درخشید. پیامبر به امر حضرت سرمدی، به قصد مدینه، مرکب هجرت زین کرد. پیش از هجرت، کسی را می بایست در بستر خویش می نهاد تا بدسیرتان ستم پیشه در خواب فریب بیارامند. هیچ کس جز علی (ع) این حماسه را برنمی تابید. آری، علی! مردِ تا ابد که هرگاه سخن از او به میان آمد، درختان به رکوع می افتند و برگ ها از شاخه ها به نشان سجده می ریزند. با خوابیدن وصی در بستر نبی، بار دیگر وحی الهی

فرود آمد و جبرئیل أمین، ستایش حضرت حق را در این حماسه به پیامبر تقدیم کرد.

پیـامبر قـدم در مسـیر هجرت نهـاد و مکه را شـبانه ترک گفت. غروب و طلوع خورشـید یکی پس از دیگری آمیخته با رنـج و سختی سپری می شد. قبا ــ روستایی

در نزدیک مدینه ـ و اهل آن، چشم به راهِ پیامبر، در انتظار به سر می برند. قباییان پاک سیرت، هر روز از کاشانه خود بیرون می آیند و سوزش آفتاب را ساعت ها به بهای انتظار قدوم پیامبر معامله می کنند و سرانجام با چهره ای غبارآلود باز می گردند. این داد و ستد، پیشه هر روز آنان شده است، ولی امروز، روز آمدن پیامبر، دیگر ترجیع بند یأس تکرار نمی شود. رفته رفته خورشید خاتمیّت از افق قبا بیرون می آید و نور نبوت آرام آرام، اهالی دهکده قبا را در آغوش می کشد.

فردی از بالای بلندی، آمدن مردانی سفیدجامه را فریاد کرد. فریاد او به طنین شادی و شعف مردم پیوست و هیجان شور و شعور، همه منتظران را در برگرفت. آری، پیامبر خدا می آید. خاک قبا شادمان است که گام های مرد عصمت، امان عرشیان، رحمت عالمیان، محمد مصطفی صلی الله علیه و آله را در آغوش می کشد و طلوع حق را فریاد می کند. اهل قبا سر از پا نمی شناسند. آنان به «مبارک باد» گام های پیامبر، لب به قصیده سرایی می گشایند و با واژه هایی از جنس نور و سرور، طنین شادی می پراکنند و آمدن مرادشان را «خوش آمد» می گویند. به قدمگاهش تواضع و خضوع می کنند و به سر سلامتی اش، اسپند انتظار، دود.

پیامبر و یارانش وارد قبا شدند. هر کس به التماس درخواست می کرد که پیامبر به او افتخار میزبانی دهد. سرانجام مدال میزبانی پیامبر را کلثوم بن هِدْم ـ مرد نابینایی که قلبی نورانی از تقوا داشت ـ دریافت کرد. پیامبر در مدّتی که در قبا بود، بنیانی را بر شالوده تقوا پی ریزی کرد. نقشه ساختمانی این معدن تقوا از سوی جبرئیل؛ کارگرانش، افرادی چون علی، سلمان، مقداد و عمار بن یاسر؛ معمار آن، شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و هدف ساختن آن، تنها رسیدن به رضایت الهی بود. پیامبر مانند بقیه کار می کرد سنگ می برد و... . به هیچ وجه به جهت شأن و مقامش کم کاری نمی کرد. پیامبر هر کلوخی که برمی داشت، کاخی از تکبر و غرور را ویران می کرد و هر سنگی که در بنا می نهاد، قصری از تواضع و تعبّد می آفرید تا بلکه

منافقان حاضـر در آنجا، سـر در گریبان عبرت فرو برند و به شیطان درون خویش نهیبی زنند. بنای تقوا به انجام رسید. روستای قبا از آن روز مسـجدی با لقب تقوا داشت. دو رویان، این آفرینش را برنتابیدنـد و مسـجدی غیر از آن ساختند. آن گاه به لابه، نزد پیامبر آمدنـد و همچو اشتر نزد او زانو زدند: ای پیامبر! مسـجدی برای روز باران و ضـرورت ساخته ایم. از احسان، گام در آن نِه و در آن نماز بگزار، ولی جبرئیل بر پیامبر نازل شـد و نقشه شوم آنان را نقش بر آب کرد و پیامبر آن مسـجد را «ضـرار» نامید و به ویرانی آن دستور داد.(۱)

اولین مسجد در تاریخ هجری

اولین مسجد در تاریخ هجری

صدای «اللّه اکبر» از مأذنه عشق و خانه توحید، مردم را به کرنش در مقابل حق مطلق فرا می خواند.

فریاد توحید از بلندای خانه مردم و پایگاه سیاست، انسان ها را به قیام در مقابل همه ستم ها و باطل ها دعوت می کند.

ندای فراخوان علم و عالم از فراز جایگاه خرد و دانش، افراد را به دانش پژوهی و خردپروری می خواند.

زمزمـه محبّت از مرکز جمعیت و اجتمـاع مردم، همگـان را به صـفوف وحـدت آفرین و نشـست هـای محبّت زا و نفـاق زدا و گردهم آیی های یاد و ذکر و صفا و عشق و محبّت می طلبد.

بدین سان، مسـجد چونان قلبی پرتپش در کالبد جامعه اسلامی به رابطه مردم با حق، ارتباطشان با خلق و تداوم دانش پژوهی و خردپروری و اسـتحکام پایه های وحدت و محبت سامان می بخشد. حوادث مهم تاریخی اسـلام به گونه ای، در مسـجد ریشـه دارد یا از مسجد آغاز شده یا در مسجد بالیده و پرورش یافته یا در مسجد به

۱- نگارنده.

ثمر نشسته است و گـاه، همـه این مراحـل را در مسـجد پیمـوده است. ازاین رو، تاریـخ نگـاری مسـجدها، بیـان ویژگی هـای ساختمانی سـرد و خاموش و بی روح نیست و بازخوانی سـنگ قبرها به شـمار نمی آید، بلکه بازنگری پیشـینه عبادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی یک امت است و زنده کردن همه حماسه ها و شورها و شعورها و شعارها و حادثه ها و حادثه سازها.

اکنون در کنار شـهر مدینه، قامت زیبا و رسای گلدسـته های مسـجد «قبا» سـر بر آسمان لاجوردی می ساید و هر لحظه به ویژه در ایام حـج، پـذیرای هزاران مسـلمان عاشـقی است که در آن حضور می یابند و یاد و عطر پیامبر اکرم صـلی الله علیه و آله را می جوینـد. قبا، اولین مسـجدی است که در (تاریخ هجری) اسـلام ساخته شده است. مهندس این مسـجد، جبرئیل امین؛ معمار آن، خاتم النبیین صلی الله علیه و آله و کارگران آن، افرادی چون علی (ع)، سلمان و مقداد بوده اند.(۱)

شعر

اشاره

شعر

زیر فصل ها

دیدار قبا

داستان ساخت مسجد ضرار به دست منافقان

دیدار قبا

دیدار قبا

ای خضر راه خدا، مرحبا

خیز که شد شنبه، روز قبا

تا به قبا هست قریب دو میل

طی نتوان کرد رهش بی دلیل

نخل به نخل است همه پی ز پی

سر به سر آورده چو در بیشه نی

هر یک از آن نخل چو سرو روان

۱- سیدمحمود مدنی بجستانی، ماهنامه کوثر، ش ۱۹، اولین مسجد.

از ثمر افکنده به بَر گیسوان

در تَهِ هر نخل، همه زرع و کشت

چون نشود رشک زمین بهشت

هست در این عرصه مکان دگر

خوابگه ناقه خیر البشر

بئر اریس است مسمّی چو گل

هست در او خاتم ختم رُسُل

چشمه زرقاست که چرخ کبود

آمده پیشِ رهِ او در سجود

در صفت، قصر رفیع قُبا

کرده دلم پیرهن و جان قَبا

بئر رسول است کز آب حیات

لب به لب استاده چو جوی فرات

کعبه به صد جای ز شوق قُبا

ساخته پیراهن عزّت قَبا

هشت کرّت بهر نوافل قیام

چون رسی از ره سوی مسجد خرام

هر که به شنبه کند آنجا نزول

عمره بر آورد به قول رسول(۱)

۱- سیدمحمود مدنی بجستانی، ماهنامه کوثر، ش ۱۹، اولین مسجد.

داستان ساخت مسجد ضرار به دست منافقان

داستان ساخت مسجد ضرار به دست منافقان

یک مثال دیگر اندر کژ روی

شاید ار از نقل قرآن بشنوی

این چنین کژ بازیی در جفت و طاق

با نبی می باختند اهل نفاق

کز برای عزّ دین احمدی

مسجدی سازیم و بود آن مُرتَدی

این چنین کژ بازیی می باختند

مسجدی جز مسجد او ساختند

سقف و فرش و قُبّه اش، آراسته

لیک تفریق جماعت، خواسته

نزد پیغمبر به لابه آمدند

همچو اشتر پیش او زانو زدند

کای رسول حق برای مُحسنی

سوی آن مسجد قدم رنجه کنی

تا مبارک گردد از اقدام تو

تا قیامت تازه بادا نام تو

مسجد روز گِل است و روز ابر

مسجد روز ضرورت، روز فقر

گفت پیغمبر که آری، لیک ما

بر سرِ راهیم و بر عزمِ غَزا

زین سفر چون باز گردم، آن گهان

سویِ آن مسجد روان گردم روان

دفعشان گفت و به سوی غزو تاخت

با دغایان از دغا نردی بباخت

چون بیامد از غزا، باز آمدند

چنگ اندر وعده ماضی زدند

گفت پیغمبر که آواز خدا

می رسد در گوش من همچون صدا

مُهر بر گوش شما بنهاد حق

تا به آوازِ خدا نارد سَبَق

نک صریح آوازِ حق می آیدم

همچو صاف از دُرد می پالایدم

همچنان که موسی از سوی درخت

بانگ حق بشنید کای مسعود بخت

از درخــت انّی انا اللّه می شنیــد

با کلام انوار می آمد پدید

چون پدید آمد که آن، مسجد نبود

خانه حیلت بُد و دام جهود

پس نبی فرمود کان را بر کَنند

مطَرحه خاشاك و خاكستر كنند

صاحبِ مسجد چو مسجد، قلب بود

دانه ها بر دام ريزی نيست جود

گوشت كاندر شست تو ماهی رُباست

آن چنان لقمه، نی بخشش، نه سخاست

مسجد اهل قبا كان بُد جَماد

آنچه كُفوِ او نَبُد، راهش نداد

در جمادات اين چنين حيفی نرفت

زد در آن ناكفو، امير داد، نَفت

پس حقايق را كه اصل اصل هاست

دان كه آنجا فرق ها و فصل هاست

نه حياتش چون حيات او بود

نه مماتش چون ممات او بود

گورِ او هرگز چو گورِ او مدان

خود چه گويم حالِ فرقِ آن جهان؟

بر مَحَكْ زن كار خود ای مردِ كار

تا نسازی مسجدِ اهل ضرار

بس در آن مسجدْ كُنان تَسخَر زدی

چون نظر كردی تو، خود زيشان بُدی(۱)

۱- جلال الـدین محمد بلخی، مثنوی معنوی، به اهتمام: توفیق ه . سـبحانی، تهران، روزنه، چ۲، ۱۳۸۰، دفتر دوم، صص ۲۶۵ ــ ۲۷۲.

فصل دهم: همراه با برنامه سازان پیشنهادهای کلی

اشاره

فصل دهم: همراه با برنامه سازان پیشنهادهای کلی

زیر فصل ها

۱. میزان توجه به موضوع مسجد در رسانه

۲. نقد و بررسی عملکرد صدا و سیما

۳. سیاست های تقویت مسجد در رسانه

پیشنهادهای برنامه ای

پرسش های مسابقه ای

پرسش های مردمی

پرسش های کارشناسی

۱. میزان توجه به موضوع مسجد در رسانه

۱. میزان توجه به موضوع مسجد در رسانه

از آنجا که مسجد، مهم ترین و فعال ترین رسانه دینی است، توجه بیش از پیش به آن، از سوی رسانه بسیاری ضروری می نماید. مسجد از صدر اسلام تاکنون، تنها محلی برای نمازگزاردن و عبادت نبوده است، بلکه جایگاه مقدسی بوده است که اثری حیاتی در زمینه های تربیتی، آموزشی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حتی خانوادگی بر نمازگزاران داشته و دارد.

آثار تربیتی مسجد، تنها در چند مورد محدود خلاصه نمی شود؛ زیرا شخص نمازگزار در مسجد، شاهد برگزاری نماز جماعت، جلسه های دعا و توسل و مناجات، تلاوت قرآن و مجلس موعظه و غیره است که به شکلی غیرمستقیم، نوعی تربیت عملی به شمار می رود. شخص نمازگزار با دیدن این مراسم، ناخودآگاه، به این امور علاقه پیدا می کند و رفته رفته به تقیّد به این امور دل می دهد. در این میان، قداست مسجد، نقش تولیدکننده و تداوم دهنده این علاقه را ایفا می کند.

از سوی دیگر، وجود افرادی همچون امـام جمـاعت عادل و نماز گزاران با تقوا نیز برای دیگر افرادی که در مسـجد حضور می یابنـد، نقش الگوسازی دارد. به ویژه در اموریماننـد: خوش رویی و اخلاق نیک، صـداقت و راستی و خوف از خدا و تقوای الهی، اهتمـام رفت و آمـد به مسـجد، تقیّد به نمـاز اول وقت، انس با مناجات و تلاوت قرآن این نقش پر رنگ تر می شود. از دیگر جنبه های تربیتی مسجد، بُعد

اطلاع رسانی دینی آن است که مهم ترین وظیفه مسجد به شمار می رود. حدود ۹۰ درصد مردم، اطلاعات دینی خود مانند: یادگیری احکام، عقاید و اخلاق را از حضور در مسجد به دست می آورند.

یافتن دوستان با تقوا، از دیگر فایده های حضور در مسجد است. از آنجا که مسجد، محل اجتماع خوبان است، هر کس که به این مکان رفت و آمد داشته باشد، ناگزیر، با مجموعه ای از خوبان در ارتباط خواهد بود و حضور مداوم سبب آشنایی با دیگران و یافتن دوستان با تقوا در این جایگاه مقدس است. از آنجا که بیشتر فسادهای اخلاقی افراد در جامعه از انس داشتن با دوستان ناشایست آغاز می شود، نقش مسجد در برطرف کردن این معضل بزرگ و فراگیر جامعه، قابل توجه است.

افزون بر آنچه گفته شد، مسجد، به عنوان پایگاه نشر فرمان های دینی، نقش بسیار زیادی در کاهش گناه و جرم در جامعه دارد. انسان هایی که در مسجد، با آموزه های دینی آشنا می شوند و به مرور زمان در مورد آنها به باور قلبی می رسند، ناهنجاری های موجود در جامعه را بر نمی تابند. زشتی خیانت و گناه، ناپاکی مال حرام، دزدی و ناپسند بودن فریب در امر داد و ستد از سویی و نیکویی فروتنی، زیبایی دستگیری مستمندان، ترغیب به دوری از دنیا پرستی و تحریک به داشتن زندگی به دور از تجمّلات از سوی دیگر، آموزه هایی اسلامی است که در مسجد به مردم نمازگزار تفهیم می شود. ازاین رو، به هر میزان که انس با مسجد در زندگی هر خانواده پر رنگ تر باشد، به همان میزان، گرایش آن خانواده به ارزش های دینی و اجتماعی افزایش خواهد یافت. در مقابل، به هر اندازه که با مسجد فاصله ایجاد شده باشد، به همان مقدار، دین گریزی و گرایش به مسائل ضددینی و ضداجتماعی قوّت خواهد گرفت. ازاین رو، نقش مسجد در تضمین سلامت دینی و اجتماعی جامعه، هرگز قابل انکار نیست و نخواهد بود و ضرورت دارد که سرمایه گذاری و برنامه ریزی های بسیار کارشناسی و روان شناختی برای جذب مردم به مسجدها انجام

گیرد. بـه نظر می رسـد اگر بخشـی از بـودجه ای کـه رسـانه هـای گروهی بـه ویژه صـدا و سـیما در امـوری ماننـد مبـارزه با ناهنجارهای اجتماعی، راه های دور کردن جوانان از امور ضدارزشـی و مانند آن صرف می شود، به تبلیغ و نشان دادن نقش و جایگـاه واقعی مسـجد در زنـدگی روزانه یـک فرد مسـلمان اختصـاص داده شود، بی شک، در کاهش ناهنجاری های دینی و اجتماعی نقش مؤثری خواهد داشت.

۲. نقد و بررسی عملکرد صدا و سیما

اشاره

۲. نقد و بررسی عملکرد صدا و سیما

زیر فصل ها

الف) قوت ها

ب) ضعف ها(۱)

الف) قوت ها

الف) قوت ها

یک ـ تهیه و پخش برنامه های دینی مسجدهای مهم ایران و جهان اسلام از رسانه

از جنبه هـای گونـاگون، آثـار مثبتی دارد؛ زیرا افزون بر این که بـاعث ترغیب مردم به شـرکت در این مجـالس می شود، نقش مهمی در تثبیت و تقویت تقدّس مسجد در باورهای بینندگان و شنوندگان دارد.

دو ـ پخش نمـاز بزرگـان و مراجع دینی که در مسـجدها و به جمـاعت برگزار می شـود. این امر، افزون بر آشـنایی و افزایش محبت بینندگان نسبت به بزرگان دین، در ارائه الگو برای شرکت در مسجد و نماز جماعت نقش مهمی ایفا خواهد کرد.

سه ـ پخش تصاویری زیبا از مسـجدهای با فضـیلت مسلمانان از جمله مسجدالنبی و مسجدالحرام و دیگر مساجد هنگام پخش اذان و تلاـوت قرآن و هنگـام پخش دعا و مناجات، در به وجودآوردن علاقه در بیننـدگان نسـبت به مسـجد و شـرکت در آن کمک می کند.

چهـار ـ اختصاص برخی از برنامه های هنری (از جمله معماری، کاشـی کاری و...) به بررسـی هنرهای به کار رفته در مساجد تاریخی نیز اهمیت دارد.

ب) ضعف ها

ب) ضعف ها(۲)

یک _ برنامه هایی که از رسانه درباره تبلیغ مسجد پخش می شود، برنامه هایی خشک

۱-

۲- برای جامع بودن این بخش با برخی از کارشناسان امر نماز و مسجد، مشورت شده است.

و بی روح است و نوآوری خاصـی در آن وجود نـدارد. این روند سـبب عقب ماندن جاذبه و جذابیت مسـجد در نظر بینندگان نسبت به دیگر برنامه های نو است.

دو ـ متأسـفانه زمـان حضور در مسـجد و نمـاز جمـاعت، بیشتر بـا زمـان پخش برنـامه های پربیننـده تلویزیونی و گاه فیلم های سینمایی یا سـریال هم زمان است. این مسـئله سـبب می شود تا کسانی که انگیزه ضعیفی برای رفتن به مسجد دارند، از تصمیم خود چشم پوشـی کننـد و به دیدن برنامه های رسانه مشـغول شوند. این مسـئله افزون بر اینکه مانع حضور مردم در مسـجد می شود، کم رونق شدن نماز اول وقت در خانه را نیز در پی خواهد داشت.

ازاین رو، لازم است برای این مسـئله چاره ای اندیشـید. به نظر می رسد اگر پیش از اذان در گفتار مجریان برنامه ها، مطالبی با هـدف ترغیب حضور در مسـجد و نمـاز اول وقت بگنجـانیم و پس از اذان نیز نمـاز جماعت را پخش کنیم، اثر فراوانی خواهد داشت.

۳. نبایـد مسـجد را تنها محلی برای نماز خوانـدن و عزاداری کردن و برگزاری ختم معرفی کرد، بلکه باید به عنوان محلّی برای آراسـتن روح و جان و پالایش آلودگی های روحی معرفی شود. به طور کلی، باید نسبت به نقش باطنی و معنوی مسجد بیشتر از نقش ظاهری آن توجه کنیم.

چهار ـ جامعه از گروه های سـنّی گوناگونی تشـکیل شده است و تبلیغ امور دینی برای هر گروه سنّی، از لحاظ روان شناختی راهکارهایی مخصوص به آن گروه را می طلبد. پس ضروری است برنامه سازان مسجد در این امر، از دیدگاه راه گشای روان شناسان استفاده کنند و با نیازهای معنوی جوانان و راه های جذب آنان به مسجدها آشنا گردند.

پنـج ـ امروزه شـرکت هـای تجاری برای موفقیّت پیام های بازرگانی مربوط به دسـتاوردهای خود، به شـکلی ویژه و جـدّی از روان شناسی تبلیغات کالا بهره می برند،

ولی متأسفانه رسانه، در تبلیغات امور معنوی و دینی از جمله امر مسجد، به روان شناسی تبلیغات فکری به شکلی جدی نمی نگرد. همین امر سبب نارسایی برنامه های رسانه در این زمینه است. به نظر می رسد که برنامه سازان مسائل دینی رسانه باید از افرادی که در امر تبلیغ دین تخصص دارند، استفاده کنند.

شش ــ جای بسی تأسف است که در برنامه های رسانه، میزگردهایی در زمینه شعر و موسیقی و مانند آن تهیه و پخش می شود، ولی در مورد مسجد و شیوه های جذب جوانان به مسجد و آثار و فضیلت رفت و آمد به مسجد و زیان های ترک مسجد و... این گونه تلاش ها وجود ندارد.

هفت ــ باید گفت در رسانه، سمت و سوی ویژه ای برای ترویج گرایش به مسجد ارائه نمی شود و ما جز خبر و گزارش هایی درباره مسجد و مانند آن، چیزی نمی بینیم. همچنین به تولید برنامه های هنری و راهکارهای همراه کردن زندگی مردم با مسجد در رسانه اهمیتی داده نمی شود. برای مثال، در سریال ها و برنامه های پربیننده، مسجد هرگز نقش محوری ندارد. افزون بر این که در بیشتر سریال های پربیننده، اصلاً مسئله شرکت در مسجد وجود ندارد.

هشت ــ نباید برای فرهنگ سازی جامعه، مراکزی که توانایی این امر را ندارند، جای مسجد ــ که اصلی ترین و اصیل ترین جایگاه فرهنگ سازی است ــ را بگیرند. فرهنگ سراها و مؤسسه های فرهنگی، نباید در رسانه به گونه ای تبلیغ شوند که در ذهن مردم، جایگاهی والاتر از مسجدها در فرهنگ سازی داشته باشند.

نه ــ در غرب، سردمداران و دانشمندان غربی، فرهنگ های بومی خود را از طریق رسانه در فرهنگ مردم خود جا انداخته اند؛ مثلاً شب، رفتن به سینما؛ روز تعطیل، رفتن به استادیوم برای تماشای فوتبال؛ عصر، قدم زدن در پارک و... . متأسفانه ما در این امر موفقیّت چشم گیری نداشته ایم. رفتن به مسجد هنگام نماز، شرکت در نماز جمعه در روز جمعه، تلاوت قرآن پیش از خوابیدن و خواندن دعای

عهـد در صبح و...، اموری هستند که قـابلیت قرار گرفتن در فرهنـگ روزانه مردم را دارنـد. این از آن روست که دین اسـلام برای تمام ساعت های شبانه روز، برنامه های مفید و گوناگون معنوی دارد.

ده ــ در بخشی از فیلم های خارجی و حتی برخی برنامه های کودک خارجی، کلیسا به عنوان جایگاهی مقدّس نشان داده می شود که افراد خوب از آنجا حاجت می گیرنـد. کشیش ها توانسته انـد کلیسا را این گونه در فیلم ها نشان دهنـد، ولی صدا و سیما بدون هیچ گونه سانسور، این برنامه ها را پخش می کند که ممکن است سبب ایجاد علاقه بینندگان نسبت به کلیسا شود.

یازده ــ درباره مسجد و نقش آن در امور معنوی، برنامه ای مستقل و ثابت وجود ندارد.

دوازده ــ در تبلیغ امر مسـجد در فیلم ها، به تبلیغات مستقیم بسنده نشود؛ زیرا اگر چه تبلیغ مستقیم هم مؤثر است و باید به کار گرفته شود، ولی تبلیغات غیرمستقیم اثری چند برابر خواهد داشت.

سیزده ــ برنـامه های مربوط به مسـجد، جایگاه واقعی مسـجد را در زنـدگی بیان نمی کننـد و مسـجد آرمانی اسـلامی در آنها نشان داده نمی شود.

چهـارده ــ گروه پژوهشـی تخصصـی در امر «وارد کردن مسائـل دینی از جمله مسـجد در زنـدگی روزانه افراد جـامعه» وجـود ندارد.

پانزده ــ برنامه سازان امر مسـجد با کارشـناسان این امر ارتباط ندارنـد. بی شک، اسـتفاده از دیدگاه و نظریه های این افراد، به بهبود برنامه های مسجد در رسانه کمک خواهد کرد.

شـانزده ــ برنـامه هـای مربوط به مسـجد در رسـانه، بیشتر محـدود به روزهـای ویژه ای (ماننـد ماه مبارک رمضان، ماه محرم و مناسبت های مذهبی) است. این مسئله نشان می دهد که گویا مسجد تنها مخصوص چنین روزهایی است و تنها در این

روزها باید با مسجد انس داشت و گویا در غیر از این روزها، مردم باید به مکان هایی غیر از مسجد مانند: پارک، سینما، فرهنگ سرا و... رفت و آمد داشته باشند.

هفده _ در فیلم ها و سریال هایی که از رسانه پخش می شود، مسئله نماز و رفتن به مسجد هرگز به عنوان رکن کاملاً اساسی و جاافتاده در زندگی روزانه نشان داده نمی شود. اگر هم در فیلمی، مسئله نماز و رفتن به مسجد جایگاهی داشته باشد، در قالب نماز خواندن و به مسجد رفتن انسان هایی سالخورده (پیر مردها یا پیرزن ها) است، ولی درباره جوان ها چنین چیزی کمتر دیده می شود.

هجده _ متأسفانه در فیلم ها و سریال های مربوط به مسجد، چهره ای که از اهل مسجد و مسجدی ها نشان داده می شود، چهره ای پسندیده نیست. در این فیلم ها، اهل مسجد و مسجدی ها به گونه ای معرفی می شوند که با نوع مردم تفاوت دارند. آنان را از نظر مالی یا تحصیلات علمی یا جثّه بدنی و زیبایی چهره و شیوه لباس پوشیدن و... افرادی عقب مانده از جامعه امروزی، نشان می دهند. این امر سبب شده است که در ذهن مردم، به مسجد رفتن و رفت و آمد داشتن با مسجدی ها نوعی تحقیر تلقی شود. همچنین سبب می شود که آنان بپندارند اگر کسی بخواهد اهل مسجد شود، باید ظاهرش مانند افرادی باشد که در فیلم ها نشان داده می شود، در حالی که هرگز این گونه نیست؛ زیرا مسجد به افراد ویژه ای تعلّق ندارد و همه مؤمنان و مسلمانان در بهره بردن از مسجد یکسان هستند. همچنین رفتن به مسجد هرگز برای کسی محدودیت ایجاد نمی کند. ازاین رو، لازم است رسانه در تغییر این شیوه و بدعت نادرست، تلاش خود را به کار گیرد. برای مثال، رسانه می تواند در فیلم یا سریالی، زندگی شخصیِ فردی را در لابه لای فیلم نمایش دهد که در عین داشتن همه کمال ها و گزینه های امروزه پسندِ مادی، اهل نماز است و با همه درگیری های شغلی و علمی، هنگام نماز، به شکلی بسیار عادی _ که نشان دهنده

تقیّد همیشگی او به این امر است ــ به مسجد می رود و نماز جماعت به جای می آورد. یا در مناسبت های مذهبی، جزو نیکوکاران مسجد است و به طور کلی، از هیچ گزینه مثبت دینی محروم نیست. باید توجه داشت که در انتخاب بازیگری که این نقش را بازی می کند، باید نهایت دقت صورت گیرد.

۳. سیاست های تقویت مسجد در رسانه

۳. سیاست های تقویت مسجد در رسانه

الف) معرفی سالانه مسجدهای نمونه کشور و مدیران و هیئت امنای آنها و بیان فعالیت های آن مسجدها از سوی رسانه. این امر از چند سو سبب تقویت مسجد است: اعلام روش های مفید و صحیح مدیریت مسجد، بیان ابتکارهای نوین و نتیجه بخش در امر فعالیت های مسجد، ترغیب مدیران مسجدهای سطح کشور برای بالان بردن سطح فعالیت های مسجدها، تشویق و پشتیبانی از مدیران نمونه مسجدهای کشور.

ب) تهیه ویژه برنامه هایی در راستای زدودن بدعت های نادرست که هم اکنون در بعضی از مسجدها به چشم می خورد و از میان بردن فرهنگ سنّتی مدیریت مسجد که عیب های زیادی دارد.

ج) باید در قالب برنامه های گوناگون به طور پیوسته به شناساندن مسجد و موضوع های مربوط به آن پرداخت؛ موضوع های مهمی مانند: فضیلت اقامه نماز در مسجد، آثار معنویِ فراوان حضور در مسجد، آثار منفی ترک مسجد یا بی اهمیتی نسبت به حضور در مسجد، بیان موانع شکوفایی مسجد و بیان راه های شکوفایی و احیای مسجدها، بیان تحلیلی و نقادانه موانع حضور جوانان در مسجد. برای مثال، بیان روایت های مربوط به فضیلت مسجد و آثار آن را رفته رفته می توان در قالب یک حدیث زیبا، پیش یا پس از پخش اذان آغاز کرد.

د) اگر قسمتی از فیلم یا برنامه ای در مسجد نشان داده می شود، آن مسجد باید زیباترین، با صفاترین و بزرگ ترین مسجدها باشد.

ه) آثار عملی مسجد در تربیت افراد، در قالب فیلم یا برنامه های گوناگون تهیه و پخش شود.

و) در برنامه های ویژه خبر، مانند شبکه سوم سیما که هر شب گزارشی ویژه پخش می شود و نیز در برنامه هایی از این دست که بخشی به نام گزارش ویژه دارند، گاهی گزارشی زیبا از یک مسجد تاریخی ایران و جهان اسلام که هم به لحاظ زیبایی و هم فضیلت و سابقه تاریخی، جایگاهی ویژه دارند، تهیه شود. در این گزارش به شکلی کوتاه باید به تاریخچه، بیان فضیلت و ویژگی های جغرافیایی آن پرداخت.

ز) بیشتر کردن زمان پخش نماز بزرگان دینی (عالمان و مراجع تقلید) و مختص نکردن آن به ماه مبارک رمضان از شبکه های گوناگون سیما.

ح) در برنامه هایی که افراد برتر (المپیادی ها، هنرمندان، قهرمانان ورزشی و...) برای گفت و گو دعوت می شوند، درباره میزان حضور آنها در مسجد، توصیه آنها به حضور در مسجد و... سخن گفته شود؛ زیرا برخی مردم، الگوهای عملی خود را از این افراد می گیرند.

ط) تبلیغ عملی رفتن به مسجد، به این صورت که در برنامه زنده ای که در حال پخش است، هنگام رسیدن وقت نماز، مجری به داخل مسجدی برود، وضو بگیرد و در نماز جماعت شرکت کند. این مورد می تواند با حضور جمعیِ گروهی از مجریان و دست اندرکاران رسانه در برنامه ای زنده نیز شکل گیرد.

ی) بیان تاریخچه، فضیلت و ویژگی های مسجدهای مهم مکه و مدینه از سوی کارشناسان مکان های مذهبی. بهتر است محل مصاحبه نیز داخل همین مسجدها باشد. برخی افرادی که توانایی کافی در بیان ویژگی های این مسجدها دارند، عبارتند از: استاد رسول جعفریان، استاد علی اصغر قائدان و استاد تقی قرائتی.

ک) استفاده از درس ها و عبرت هایی که در این تحقیق به آنها اشاره شد. این

بخش ها را می توان در برنامه هایی که مربوط به آسیب شناسی مسجد است، استفاده کرد.

پیشنهادهای برنامه ای

پیشنهادهای برنامه ای

۱. این پژوهش از آغاز تا انجام، قابلیت تبدیل شدن به فیلم یا سریال را دارد.

۲. در برنامه ای که چندی است با عنوان کلام امیر (ع) و کلام وصی اجرا می شود، می توان به این بخش، عنوان کلام نبی را نیز افزود و فضیلت های مسجد قبا به ویژه و مسجدهای دیگر را از روایت و قرآن در این بخش گنجاند. قابل توجه اینکه بسیار ضروری است عنوان کلام امیرالمؤمنین علی (ع) به کلام وصی تغییر یابد. (این نکته، حاوی حقانیت امیرالمؤمنین (ع) در جانشینی پیامبر است و از توصیه ها و تکیه کلام های علامّه حسن حسن زاده آملی است). در زمان پخش این برنامه نیز دقت لازم صورت گیرد و در زمان های پربیننده رسانه پخش شود، مانند: زمان پیش و پس از سریال ها و فیلم های پربیننده و نیز پیش از مسابقه های مهم و جذاب ورزشی (فوتبال و...).

۳. در برنامه ای با عنوان «برگی از یک نوشته» می توان راه های جذب جوانان به مسجد، آثار رفت و آمد و آثار ترک مسجد و فضیلت حضور در مسجد را گُنجاند.

۴. در گزارش ویژه خبری که از بعضی شبکه ها پخش می شود، می توان درباره مسجد قبا و دیگر مسجدهای مهم و تاریخی اسلام گفت وگو کرد.

۵. در برنامه ای با عنوان «مسجد و مسئولان» می توان با مسئولان امور مسجدهای کشور، به ویژه مسئولان مسجدهای نمونه گفت وگو کرد.

۶. وارد کردن فرهنگ نزدیک شدن به مسجد در برنامه های خردسالان، کودکان، نوجوانان، جوانان و بزرگسالان با تهیه برنامه هایی به روز و گوناگون.

۷. در مسابقه های تلفنی و کتبی که در برنامه های گوناگون به چشم می خورد،

می توان پرسش هایی درباره اهمیت مسجد، طرح کرد.

۸. تهیه برنـامه ای ویژه با عنوان «هفته مسـجد» یا «مسـجد، خانه خـدا» که روز آغاز آن روز ساخت مسـجد قبا. می توان در این برنامه ها همه موضوع های مربوط به «مسجد و جامعه» را بیان کرد.

۹. ضـرورت دارد با کم کردن تبلیغ تجمّلات، به تبلیغ مسائل دینی و امور معنوی از جمله مسجد به طور مستقیم و غیرمستقیم و بـا ظرافت ویژه توجّه شود. برای مثـال، تبلیغـات مربوط به کلاـس هـای حفـظ و مفاهیم و تفسـیر قرآن، جدیـدترین کتاب های منتشر شده درباره مسجد و نماز، اعلام شرایط شرکت در مسابقه های دینی و...، بیشتر شود.

۱۰. مسـتندسازی، درباره مکان های شـروع هجرت، مسـیر آن، روسـتای قبا، مساجد روستای قبا و ساختن مسجد النبی صلی الله علیه و آله و... برنامه دیگری است که می توان به آن پرداخت.

۱۱. درباره اهل قبا و ساخت مسـجد قبا و اهل ضـرار و ساخت مسـجد ضـرار و عاقبت مسـجد ضرار می توان نمایش تهیه کرد. باید گفت که هرگز نباید در تهیه این نمایش ها حدود شـرعی فراموش شود. برای مثال، شـرکت خانم ها در صحنه تئاتر (مگر برای مشارکت در ساخت مسـجد قبا، آن هم با رعایت تمام مسائل شرعی) و پخش موسیقی هنگام ساخت مسجد، بی احترامی نسـبت به مسجد و یاران پیامبر خواهد بود. متأسفانه در تئاترهایی که امروزه اجرا می شود، به حدود شرعی چندان اعتنایی نمی شود.

۱۲. در برنامه های معماری و هنری می توان به سـراغ مسـجد قبا و دیگر مسـجدهای تاریخی اسلام، مانند: مسجد النبی، مسجد الحرام، مسجد کوفه، مسجد سهله و... رفت و به تحلیل هنر معماری در آنها پرداخت.

۱۳. تهیه و پخش میزگردهایی درباره مسجد ضروری است.

۱۴. در شبکه های گوناگون می توان در زمان هایی که با موضوع مسجد و نماز تناسب دارد، یا بخش زیرنویس، مطالبی درباره فضیلت های مسجد قبا، فضیلت حضور در مسجد و آثار انس با مسجد بیان کرد.

۱۵. در برنامه های مربوط به خانواده مانند: سیمای خانواده، تصویر زندگی، قرآن و زندگی، طعم زندگی و حتی برنامه های مربوط به سلامتی جامعه، مانند: سلامت باشید و... (البته در بخش درمان مسائل روحی)، می توان موضوع های دینی و معنوی مانند انس با مسجد را مطرح کرد و با ذکر آثار فراوان رفت و آمد به مسجد، مسجد را عاملی مهم در ثبات روحی برشمرد.

۱۶. در برنامه های مربوط به شعر فارسی، می توان شعرهای مربوط به امور دینی و معنوی مانند مسجد را تحلیل کرد.

۱۷. در اخبار فرهنگی هنری، می توان به سراغ مسجدهای تاریخی اسلام رفت و از آنها درباره معماری و هنرهای تزیینی، خبر تهیه کرد. همچنین می توان دگرگونی های جدید بنایی این مسجدها را در زمان های گوناگون به اطلاع مخاطبان رساند.

پرسش های مسابقه ای

پرسش های مسابقه ای

۱. پیامبراکرم صلی الله علیه و آله در هجرت خود از مکه، پیش از رسیدن به مدینه در چه منطقه ای توقف کرد؟

اُحُد مشربه امّ ابراهیم روستای قبا

۲. نخستین مسجدی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آن نماز جماعت بر پا کرد، چه نام دارد؟

مسجد قبا مسجد النبی مسجد الحرام

۳. مهم ترین اقدام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مسیر هجرت در زمانی که به روستای قبا رسید، چه بود؟

ساخت مسجد قبا جنگ با دشمنان اسلام ساخت مسجدجمعه

۴. در ساختن مسجد قبا، چه کسی از همه بیشتر زحمت می کشید؟

عمار بن یاسر حضرت سلمان مقداد

۵. نقشه ساختمانی مسجد قبا را چه کسی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله داد؟

جبرئیل امین حضرت سلمان ابوذر

۶. آیه شریفه «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ...» درباره چه مسجدی نازل شده است؟

مسجد النبی مسجد الحرام مسجد قبا

۷. در ساخت مسجد قبا چه کسانی شرکت داشتند؟

مردان و جوانان مردان و زنان مردان

۸. پس از تغییر قبله، چه کسی مسجد قبا را بازسازی کرد؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حضرت علی (ع) امام حسن (ع)

۹. خداوند در قرآن کریم با ستایش مسجد قبا، چه کسانی را ستوده است؟

اهل روستای قبا اهل مکه اهل مدینه

۱۰. پیامبر دستور آتش زدن و ویران کردن کدام مسجد را صادر کرد؟

مسجد ضرار مسجد سماک مسجد جریر

۱۱. بنیانگذار مسجد ضرار چه کسی بود؟

ابو عامر راهب ابوسفیان مشرکان مکه

۱۲. از داستان آتش زدن مسجد ضرار چه درسی می توان گرفت؟

ابراز دوستی با مخالفان اسلام سخت گیری نکردن بر منافقان

ویران کردن بنیان های نفاق

۱۳. دو رکعت نماز خواندن در کدام مسجد ثواب یک عمره را دارد؟

مسجد قبا مسجد کوفه مسجد الحرام

پرسش های مردمی

پرسش های مردمی

۱. آیا می توانید چند مسجد از مسجدهای صدر اسلام را نام ببرید؟

۲. در مورد مسجد قبا چه اطلاعاتی دارید؟

۳. آیا تاکنون به مسجد قبا رفته اید؟ چه فضیلتی دارد؟

۴. آیا می دانید آیه «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ...» درباره چه مسجدی است؟

۵. آیا نام مسجد ضرار را شنیده اید؟ درباره آن چه می دانید؟

۶. درباره آثار انس با مسجد مواردی را بیان کنید؟

۷. درباره آثار ترک مسجد مواردی را بیان کنید؟

۸. آیا کسی که به مسجد رفت و آمد دارد، در جامعه فردی منزوی خواهد شد؟

۹. به نظر شما، چرا در برخی مسجدها، رفتن و آمد جوانان از رونق زیادی برخوردار است و در برخی دیگر، رونق کمتری دارد؟

۱۰. به نظر شما میزان انس با مسجد باید در چه اندازه باشد؟

۱۱. وقتی نمازی را در مسجد به جای می آورید، چه احساسی به شما دست می دهد؟

۱۲. از عوامل اقبال هر چه بیشتر مردم به مسجدها مواردی را بیان کنید.

۱۳. مسجد و اهل مسجد را در دو جمله توصیف کنید.

۱۴. آیا شما به مسجد انس دارید؟ به چه میزان؟ (در صورت مثبت بودن پاسخ، چرا خود را مقیّد به رفتن به مسجد می دانید، مگر چه تأثیری در دین شما دارد؟ در صورت منفی بودن پاسخ، چرا انس با مسجد را تجربه نمی کنید؟)

۱۵. به نظر شما، چرا برخی مردم تنها در ماه مبارک رمضان و دهه محرم به مسجدها می آیند؟ راه های رفع این معضل را در چه اموری می دانید؟

پرسش های کارشناسی

پرسش های کارشناسی

۱. قرآن کریم درباره مسجد قبا چه بیانی دارد؟ (شرح آیه ها)

۲. مسجدهای نفرین شده در طول تاریخ اسلام را نام ببرید و تاریخچه و نام بانیان آنها را بیان کنید؟

۳. شباهت های هر بنیانی را که بر خلاف تقوا و بر اساس گناه ساخته شود، با مسجد ضرار و اهل آن بنیان را با اهل ضرار بیان فرمایید.

۴. سیر تاریخی مکانی را که مسجد ضرار در آن ساخته شد و واکنش های زایران مسجد قبا را نسبت به این مکان بیان کنید.

۵. چگونه می توان مباحث آسیب شناسی مسجد (از جمله، درس و عبرت هایی که در این تحقیق به آنها اشاره شده است) را به طور عملی و کاربردی در جامعه نهادینه کرد و وضع مسجدها را بهبود بخشید؟

۶. دلایل کاهش گرایش برخی مردم به ویژه برخی جوانان را به مسجد بیان فرمایید.

۷. سیره بازرگان دینی و داستان هایی از اهل مسجد را در قالبی نو و غیر تکراری بیان کنید.

۸. شیوه های نهادینه کردن انس با مسجد در خردسالان، کودکان و نوجوانان را بیان فرمایید.

کتاب نامه

کتاب نامه

۱. انصاری، عبد القدّوس، آثار المدینه المنّوره، مدینه، مکتبه العلمیه التجاریّه، الطبعه الرابعه، ۱۴۰۶ ه . ق.

۲. اصبهانی، حافظ ابو محمد جعفر بن حیّان، اخلاق النبی و آدابه، تحقیق: السیّدالجمیلی، لبنان، بیروت، دار الکتاب العربی،الطبعه الثانیه، ۱۴۰۶ ه . ق / ۱۹۸۶ م.

۳. امیر فجر، میثاق، پیامبر _ آفاق هجرت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۹.

۴. بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، انساب الأشراف، تحقیق: سهیل زکّار، ریاض زر کلی، لبنان، بیروت، دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۱۷ ه . ق / ۱۹۹۶ م.

۵. مولوی بلخی، جلال الدین محمد، مثنوی مولوی، اهتمام: توفیق ه . سبحانی، تهران، روزنه، چاپ دوم، ۱۳۸۰.

۶. پیشوایی، مهدی، سیره پیشوایان، قم، مؤسسه تحقیقاتی و تعلیماتی امام صادق (ع)، چاپ ششم، ۱۳۷۶.

۷. تفلیسی، ابوالفضل حبیش بن ابراهیم، وجوه قرآن، اهتمام: مهدی محقق، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۸.

۸. ثقفی، ابراهیم بن محمد، الغارات، قم، دار الکتاب، ۱۴۱۰ ه . ق.

۹. جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام، سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله، قم، الهادی، چاپ اول، ۱۳۷۷.

۱۰. _______________، آثار اسلامی مکه و مدینه، تهران، نشر مشعر، چاپ اول، ۱۳۸۱.

۱۱. حسینی، محمد کبریت بن عبداللّه، الجواهر الثمینه فی محاسن المدینه، محقق: د. عائض ردادی، ریاض، مطبعه سفیر، الطبعه الاولی، ۱۴۱۹ ه . ق / ۱۹۹۸ م.

۱۲. حافظ، علی، فصولٌ من تاریخ المدینه المنوره، جدّه، شرکه المدینه المنوره للطباعه و النشر، الطبعه الثالثه، ۱۴۱۷ ه . ق / ۱۹۹۶ م.

۱۳. حرّ عاملی، شیخ محمد بن الحسن، وسائل الشیعه، تحقیق و تصحیح: شیخ عبدالرحیم ربانی شیرازی، لبنان، بیروت، دار احیاء التراث العربی، الطبعه السادسه، ۱۴۱۲ ه . ق / ۱۹۹۱ م.

۱۴. حاج سید جوادی، سید کمال، اخبار مدینه، قم، نشر مشعر، چاپ اول، ۱۳۷۶.

۱۵. خلیلی، جعفر، موسوعه العتبات المقدسه، لبنان، بیروت، مؤسسه الأعلمی، الطبعه

الثانیه، ۱۴۰۷ ه . ق / ۱۹۸۷ م.

۱۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ اول از دوره جدید، ۱۳۷۳.

۱۷. دمشقی، ابوالفداء اسماعیل بن کثیر، السیره النبویّه، تحقیق: محمّد المعتصم باللّه بغدادی، بیروت، دار الکتاب العربی، الطبعه الثانیه، ۱۴۲۰ ه . ق / ۱۹۹۹ م.

۱۸. رازی، محمد، تفسیر الفخر رّازی المشتهر بالتفسیر الکبیر و مفاتیح الغیب، لبنان، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ ه . ق / ۱۹۹۵ م.

۱۹. رفاعی، صالح بن حامد بن سعید، الاحادیث الوارده فی فضائل المدینه، المدینه النبویّه، دار الخضیری، الطبعه الثالثه، ۱۴۱۸ه . ق.

۲۰. رغد عاملی، یوسف، معالم مکه و المدینه بین الماضی و الحاضر، بیروت، دارالمرتضی، ۱۹۹۷ م.

۲۱. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیّت، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمیّه قم، چاپ چهاردهم، ۱۳۷۷.

۲۲. ____________________، فروغ ولایت، تاریخ تحلیلی زندگانی امیر مؤمنان علی (ع)، قم، مؤسسه امام صادق (ع)، چاپ سوم، ۱۳۷۹.

۲۳. سمهودی المدنی، ابوالحسن بن عبداللّه، خلاصه الوفاء بأخبار دارالمصطفی، قاهره، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۶۷ه . ق.

۲۴. سهیلی، عبدالرحمان، الروض الأُنف فی شرح السیره النبویّه لابن هشام، تحقیق: عبدالرحمان وکیل، لبنان _ بیروت، دار احیاءالتراث العربی، الطبعه الاولی، ۱۴۱۲ ه . ق / ۱۹۹۲ م.

۲۵. شیبانی، ابو الحسن علی بن ابی الکرم (ابن کثیر)، الکامل فی التاریخ، لبنان، بیروت، مؤسسه التاریخ العربی، الطبعه الرابعه عشر،۱۴۱۴ ه . ق / ۱۹۹۴ م.

۲۶. صالحی الشامی، محمد بن یوسف، سبل الهدی و الرّشاد فی سیره خیر العباد، تحقیق و تعلیق: عادل احمد عبد الموجود، علی محمد معوّض، لبنان، بیروت، دارالکتب العلمیه، الطبعه الاولی، ۱۴۱۴ ه . ق / ۱۹۹۳ م.

۲۷. طبرسی، شیخ ابوعلی فضل بن حسن، اعلام الوری بأعلام الهُدی، قم، مؤسسه آل البیت لإحیاء التراث، الطبعه الاولی، بی تا.

۲۸. ____________________، تفسیر جوامع الجامع، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۲۲ه . ق.

۲۹. ________________________، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، لبنان، بیروت، دار احیا التراث العربی، الطبعه الاولْی، ۱۴۱۲ه . ق / ۱۹۹۲ م.

۳۰. طباطبایی، سیّد محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.

۳۱. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه، بی جا، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.

۳۲. طباطبایی بروجردی، سیدحسین، جامع احادیث الشیعه، نشر الصحف، قم، ۱۴۱۵ه . ق.

۳۳. عاملی، سید جعفر مرتضی، الصحیح من سیره النبی الاعظم صلی الله علیه و آله، لبنان، بیروت، دارالهادی، الطبعه الرابعه، ۱۴۱۵ه . ق / ۱۹۹۵ م.

۳۴. عبد الغنی، محمد الیاس، المساجد الأثریه فی المدینه النبویّه، مدینه، مطابع الرشید، الطبعه الاولی، ۱۴۱۸ ه . ق / ۱۹۹۸ م.

۳۵. قائدان، اصغر، تاریخ و آثار اسلامی مکه مکرّمه و مدینه منّوره، قم، نشر مشعر، چاپ دوم، ۱۳۷۴.

۳۶. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، نشر مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.

۳۷. قمّی، ابوالقاسم جعفر بن محمد بن قولویه، کامل الزّیارات، تحقیق: شیخ جواد قیّومی، مؤسسه النشر الاسلامی، الطبعه الاولی،۱۴۱۷ ه . ق.

۳۸. کراره، عباس، الدین و تاریخ الحرمین الشریفین، مصر، دار مصر، الطبعه الرابعه، ۱۳۸۷ ه . ق / ۱۹۶۸ م.

۳۹. کلینی رازی، ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، بی جا، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.

۴۰. لسان الملک سپهر، محمد تقی، ناسخ التواریخ، زندگانی پیامبر، به اهتمام: جمشید کیان فر، تهران، انتشارات اساطیر، چاپ اول، ۱۳۸۰.

۴۱. لمعی مصطفی، صالح، مدینه منوره، ترجمه: صدیقه وسمقی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۳.

۴۲. موسوی همدانی، سید محمد باقر، علی (ع) در کتب اهل سنّت، تهران، انتشارات واژه آرا، چاپ اول، ۱۳۸۰.

۴۳. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، لبنان، بیروت، دار احیاء التراث العربی، الطبعه

الثالثه، ۱۴۰۳ ه . ق / ۱۹۸۳ م.

۴۴. مکی صدیقی، محمد بن علی بن علان، حُسن النبأ فی فضل مسجد قبا، تحقیق: مرزوق علی ابراهیم، ریاض، دار الشریف، الطبعه الاولْی، ۱۴۱۸ ه . ق.

۴۵. معافری، ابو محمد عبد الملک بن هشام، السیره النبویه، تحقیق: عادل احمد عبدالموجود.

۴۶. نوبهار، رحیم، سیمای مسجد، قم، چاپ خانه نهضت، چاپ دوم، ۱۳۷۶.

۴۷. الکتب السّتّه، باشراف: صالح بن عبد العزیز محمد بن ابراهیم آل شیخ، دار السّلام للنشر و التوزیع، الطبعه الثالثه، محرم ۱۴۲۱ ه . ق.

نشریات

۱. ماهنامه کوثر، شماره ۱۹.

۲. مجله مکتب اسلام، شماره ۶، شهریور ۱۳۸۱.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِی الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹